

ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ίστορικό σχεδιάσμα

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Α ΧΡΟΝΙΑ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης καί τῆς δημιουργίας τοῦ ἐλεύθερου κράτους συγκεντρώθηκε στὸν ἐλλαδικό χῶρο σεβαστός ἀριθμός λογίων ἀπὸ τίς παροικίες τῆς διασποράς ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸν ἀλύτρωτο ἑλληνισμό. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἔφεραν μαζί τους διαμορφωμένες ιδέες γιὰ τὴν ἀξία τῆς παιδείας, τὴν ἀνάγκη ὀργάνωσης τῆς ἐκπαίδευσης τοῦ γένους μέ δίκτυο σχολείων κάθε βαθμίδας, προικοδοτημένων ἐξαρχῆς μέ ἐπαρκεῖς βιβλιοθήκες. Γιὰ τοὺς λόγιους πού ἔζησαν σέ εὐρωπαϊκές χῶρες, ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀξίας τῆς βιβλιοθήκης εἶχε ἐνισχυθεῖ μέ τὴν ἐμπειρία τῆς χρησιμοποίησης τῶν δημόσιων βιβλιοθηκῶν στοὺς χώρους ὅπου ἔζησαν, ἀλλὰ καί τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων καί τῶν σχολείων τους. Εἶχαν ζήσει μέ τὴ λαχτάρα τῆς συγκρότησης μιᾶς ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης καί ἔφτασαν στή χαρά τῆς ἀπόκτησης προσωπικῆς συλλογῆς βιβλίων, κάποτε καί σημαντικῆς. Ἀλλὰ καί οἱ παραδοσιακοὶ λόγοι, δάσκαλοι καί ἱερωμένοι τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» εἶχαν μέλημα τῇ συγκρότησιν ἢ τουλάχιστον τῇ χρησιμοποίησιν βιβλιοθήκης καί πόνο γιὰ τὴ στέρηση τῶν βιβλίων.¹

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, πού οἱ πνευματικὲς τους δυνάμεις ἀπογράφονται σέ κλίμακα, ἀπὸ τὸν ὀλιγογράμματο δάσκαλο ὡς τὸ φωτισμένο λόγοιο, ἰδεολογικά κινοῦνται στοὺς χώρους τῆς Ἐκκλησίας ἢ βρίσκονται ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού πιστεύουν σέ ἐκσυγχρονιστικά κηρύγματα. Προέρχονται ἢ ἀνήκουν σέ διάφορες κοινωνικὲς κατηγορίες, ὁμονοοῦν ἢ διχογνωμοῦν καί κάποτε συγκρούονται, καθὼς στοιχίζονται σέ διαφορετικὲς προτάσεις γιὰ τὴν πορεία πρὸς τὸ ὄραμα ἐνός σύγχρονου ἐθνικοῦ κράτους. Στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ κράτους, μία κεντρικὴ, δημόσια-ἐθνικὴ βιβλιοθήκη πρέπει νὰ εἶναι ἢ κεφαλὴ ἐνός συστήματος-δικτύου τοπικῶν, εἰδικῶν καί σχολικῶν βιβλιοθηκῶν πού θὰ ἀναδειχθοῦν ἐργαλεῖα γιὰ τὴν παιδεία τοῦ ἔθνους.²

Ἡ ἐπανάσταση καί ἡ ἀνεξαρτησία τοὺς συνεγείρουν καί τοὺς ὀδηγοῦν νὰ ἀναθεωρήσουν, λίγο ἢ πολὺ, προηγούμενες ἀντιλήψεις ἀλλὰ καί συμπεριφορές. Οἱ παλαιὲς φροντίδες τῶν μοναχικῶν λογίων γιὰ μία καλὴ προσωπικὴ συλλογὴ βιβλίων, μέ τὸ ὄνειρο νὰ εἶναι μέρος τῶν ἀποσκευῶν τους κατὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ μοναστήρι τους, στὴν πόλιν ἢ στὸ χωριό τους, ἢ γιὰ νὰ σταλοῦν ἢ νὰ κληροδοτηθοῦν στὸν τόπο τῆς νοσταλγίας, τώρα παίρνει τὴ μορφή τῆς προσφοράς κατὰ τὸ δυνατόν πολλαπλῶν ἀντιτύπων στὰ χέρια τῆς κεντρικῆς διοίκησης, ὥστε νὰ τῆς δοθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ σχεδιάσει τὴν κάλυψη τῶν πολλῶν ταυτόσημων ἀναγκῶν: δέν εἶναι πιά ἡ πόλιν ἢ τὸ χωριό τοῦ καθενός, ἀλλὰ πόλεις καί χωριά μέ σχολεῖα, πού ἔχουν ἴσα δικαιώματα παιδείας στὸ ἐλεύθερο κράτος.

Ἡ ἐκδοτικὴ ἔκρηξη στὸ χῶρο τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, πού παρατηρήθηκε ἰδιαίτερα κατὰ τὴν τριακονταετία πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, καί ἡ ἔνταση τοῦ φαινομένου τῶν χορηγιῶν στὸ χῶρο τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου, μέ τοὺς ἐμπόρους νὰ πρωτοστατοῦν, εἶχαν ἀποτέλεσμα τὴν παραγωγή τίτλων καί ἀντιτύπων βιβλίων σέ ποσότητες μεγαλύτερες ἀπὸ ἐκεῖνες πού μπορούσε νὰ ἀπορροφήσει τὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Ἔτσι στοιβάχτηκαν στίς ἀποθήκες τῶν τυπογράφων, τῶν ἐκδοτῶν, τῶν χορηγῶν καί τῶν συγγραφέων μεγάλοι ἀριθμοὶ ἀντιτύπων, κυρίως νεωτερικῶν βιβλίων, τὰ ὅποια ἦταν διαθέσιμα γιὰ νὰ προσφερθοῦν στὴν ἑλληνικὴ διοίκηση. Τὰ ἴδια χρόνια καί μέ ἐντεινόμενους ρυθμούς

τό κίνημα τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐμπλέκεται σέ παράλληλη διαδικασία: συγκέντρωση βιβλίων καί ἀποστολή τους στήν Ἑλλάδα.

Στήν ἀρχή τοῦ 1822 ὁ δάσκαλος Ἰωάννης Μακρῆς Ἀμπελακιώτης, ἀπό τό Παρίσι, στέλνει μέ τόν ἐξάδελφό του Διαμαντῆ Μανιάρη, στή Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, πολιτικά, ἱστορικά, οἰκονομικά καί φιλοσοφικά βιβλία «χρήσιμα εἰς σύνταξιν τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας [...] τὰ ὅποια ἀγαποῦσα νά σταθῶσιν εἰς τήν Βουλὴν [...] διὰ νά τὰ ἀναγινώσκουσιν οἱ δυνάμενοι νά ὠφεληθῶσιν ἀπό αὐτά καί νά ὠφελήσωσι τό Γένος».³

«Ἐπεμψα εἰς τήν Βουλὴν τὰ *Ἠθικά καί Πολιτικά* τοῦ Ἀριστοτέλους, τόν Ὀνήσανδρον καί τόν Βεκκαρίαν, ὡς πρῶτον θεμέλιον ἢ (ἂν ἀγαπᾷς) προζύμιον τῆς μελλούσης τοῦ ἔθνους δημοσίου βιβλιοθήκης (περί τῆς ὁποίας ἐπρόβαλα καί σχέδιον, πῶς ἔχουν νά τήν συναθροίσωσιν ἐγρήγορα), γράφει ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1823».⁴

Τό 1824 ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος Μάγερ θά προβάλλει στά *Ἑλληνικά Χρονικά* τοῦ Μεσολογγίου ξεκάθαρη καί τήν ἰδέα καί τό σχέδιο: «Διὰ νά ἀποκτήσωμεν καί πάλι ὅλας ἐκεῖνας τὰς ὠραιότητας, εἶναι ἀνάγκη νά συστηθῇ ἐθνική βιβλιοθήκη. Εἰς διαφόρους ἐπιστολάς μας τὰς ὁποίας ἐστείλαμεν εἰς Εὐρώπην πρὸς πολλά σημαντικώτατα ὑποκείμενα, ἐφανερῶσαμεν αὐτό τό σχέδιόν μας, τό ὁποῖον καί ἐστάθη δεκτόν. [...] Τά διὰ τόν σκοπόν αὐτόν σταλθησόμενα βιβλία θέλουν εἶσθαι ἐγγεγραμμένα εἰς τῆς βιβλιοθήκης τόν κατάλογον μέ τό ὄνομα τοῦ εὐεργέτου (καί εἰς κάθε τρεῖς μῆνας θέλουσιν ἀναγινώσκει οἱ τοιοῦτοι εἰς τὰς ἐφημερίδας τήν ἄφιξιν».⁵

Οἱ προσφορές ἀρχίζουν καί πολλαπλασιάζονται. Ἔτσι φαίνεται δικαιολογημένη ἡ κατασκευή, τό 1825, δύο ξύλινων βιβλιοθηκῶν στό τζαμί τοῦ Ναυπλίου, πού μετασκευάστηκε γιά νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς Βουλευτικό.⁶

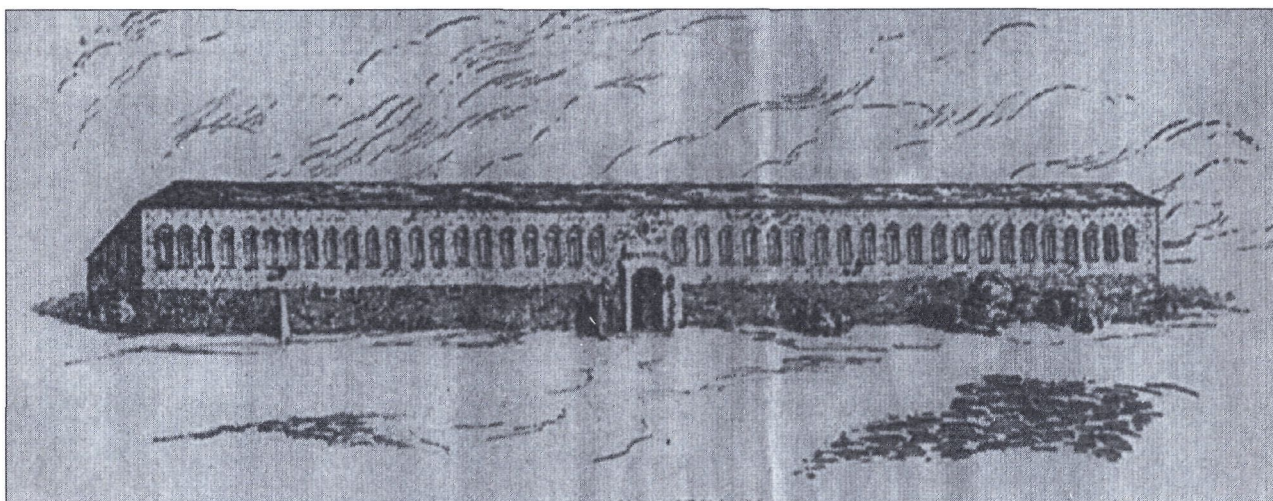
Ἡ ἵδρυση τοῦ Ὁρφανοτροφείου τῆς Αἰγίνας (9 Μαρτίου 1829), πού ἐντός του θά λειτουργήσῃ ἡ Ἀποθήκη τῶν βιβλίων, εἶναι ἔργο τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια καί τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὁρφανοτροφείου, διευθυντῆ καί ἐφόρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καί ἐπιστάτη τῶν τυπογραφείων, Ἀνδρέα Μουστοξύδη καί σήμαινε γι' αὐτούς μιὰ ἀφετηρία γιά τήν ὁργάνωση βιβλιοθηκῶν, σύμφωνα μέ τίς διαμορφωμένες πεποιθήσεις τους καί τίς ἐμπειρίες παρόμοιων προσπαθειῶν στίς ὁποῖες πρωταγωνίστησαν, ὅπως γιά παράδειγμα στήν ἐπανίδρυση τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἐλληνικῶν σχολείων στή Βενετία καί τήν Ἀγκῶνα. Ὁ Μουστοξύδης θά εἰσηγηθεῖ στίς 11-11-1829 τή θέσπιση διάταξης γιά τήν ὑποχρεωτική κατάθεση ἀπό τοὺς τυπογράφους τριῶν ἀντιτύπων τῶν νέων βιβλίων καί τήν προσφορά ἀπό συγγραφεῖς καί τυπογράφους ἑνός ἀντιτύπου τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων.⁷

Οἱ στόχοι ἱεραρχοῦνται: τὰ συσσωρευμένα ἀντίτυπα τῶν βιβλίων θά δώσουν τόν πυρῆνα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καί τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν σχολείων, ἐκείνων πού λειτουργοῦν καί αὐτῶν πού θά ἰδρυθοῦν. Τό ἓνα τρίτο ἀπό τὰ βιβλία θά πουληθοῦν στή μισή τιμή καί ἔτσι θά δημιουργηθοῦν οἱ πυρῆνες ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν ἢ θά πλουτιστοῦν οἱ ὑπάρχουσες, ἀλλά καί μέ τὰ χρήματα πού θά συγκεντρώνονται θά ἀγοράζονται βιβλία γιά τήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, παράλληλα μέ ἐκεῖνα πού θά ἀγοράζῃ μέ κρατικά χρήματα ἡ Κυβέρνηση. Ὁ Μουστοξύδης, εἴκοσι ἕναν μῆνες ὕστερα ἀπό τήν ἵδρυση τῆς Ἀποθήκης τῶν βιβλίων (31-12-1830), εἶναι σαφής:

«Ἡ βιβλιοθήκη καί ἡ τυπογραφία εἶναι οἱ δύο ὄχετοί οἱ μεταδίδοντες τῆς παιδείας τὰ νάματα. Μέρος ἀπό δωρεάς καί μέρος ἀπό κατ' ὀλίγον γενομένας ἀγοράς, ἐσυνάχθησαν ἤδη 1.018 τόμοι διαφόρων συγγραμμάτων. Αἱ δωρεαὶ αὐταὶ ἔγιναν ἔγκαιροι βοηθοὶ τῆς καί χρημάτων καί γνώσεων

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

οὔσης στερημένης νεολαίας μας· διὰ τοῦτο ἀπ' αὐτήν μὲν καθ' ἡμέραν εὐλογοῦνται καὶ μακαρίζονται οἱ γενναῖοι δωρηταί, ἀπὸ δὲ τὴν πατρίδα ἔλαβαν καὶ λαμβάνουσι δημοσίως καὶ ἐπισήμως τὰς ὀφειλομένας χάριτας. Καὶ ἐπειδὴ τῶν δωρηθέντων τούτων συγγραμμάτων πολλότατα εἶναι τὰ ἀντίτυπα, ἡ Κυβέρνησις ἐρμηνεύουσα καὶ ἐκτελοῦσα ἐν ταυτῷ τὴν πρὸς τὸ κοινόν ὄφελος θέλησιν τῶν ἀξιαγάστων δωρητῶν, διέταξε φρονίμως, τὸ μὲν τρίτον νὰ διανεμηθῇ δωρεάν εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς Ἐπικρατείας· τὸ δὲ νὰ φυλαχθῇ διὰ τὰς τυχούσας ἀνάγκας· τὸ δὲ λοιπὸν νὰ πωληθῇ πρὸς κτήσιν ἄλλων βιβλίων. Ὅθεν, ἀντὶ νὰ σκορπισθῶσι τὰ βιβλία ταῦτα καὶ νὰ πέσουν εἰς χεῖρας τῶν τυχόντων, ἀνήκουσι τώρα εἰς ὅσους δύνανται νὰ τὰ μεταχειρισθῶσι μὲ ὄφελος· ὅσα δὲ νέα βιβλία ἀγοράσωμεν μὲ τὴν ἐκ τῶν πωλουμένων συναχθησομένην τιμὴν, θέλουν θεωρεῖσθαι ὡς νέον δῶρον ὀφειλόμενον εἰς τοὺς πρώτους δωρητάς. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πώλησιν θέλουσα ἡ Κυβέρνησις νὰ συμβιβάσῃ τὸν σκοπὸν τῶν εὐεργετῶν μὲ τὸ κοινόν ὄφελος, ἐπρόσταξε νὰ σμικρυνθῇ σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ ἡ τιμὴ τῶν δωρηθέντων βιβλίων· ἐκ τούτου εὐκόλα διεδόθησαν εἰς ὅλα τὰ μέρη. Μὲ ταῦτα καὶ μὲ ἄλλα ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ἤδη παραγγελθέντα εἰς τὴν Εὐρώπην συγγράμματα θέλει αὐξηνηθῇ ἡ Ἐθνικὴ

Τὸ Ὁρφανοτροφεῖο τῆς Αἰγίνας, 1834 (Σχέδιο Γ. Διομήδη).

Βιβλιοθήκη, καὶ θέλουν παλιννοστήσει, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν πατρίδα των οἱ παλαιοὶ μας συγγραφεῖς, καὶ συνδιαλέγεσθαι μεθ' ἡμῶν πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν νέων καὶ ψυχαγωγίαν τῶν προβεβηκότων».⁸

Ἡ δημιουργία τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης στὴν Αἴγινα τὸ 1832, καὶ ἀπὸ τὸ 1834 στὴν Ἀθήνα, προϋπέθετε στοιχειώδη ἀπογραφή τοῦ χειρόγραφου καὶ τοῦ ἔντυπου ὕλικου, τουλάχιστο στὴν ἐπικράτεια, γιὰ νὰ γίνῃ ἐπιλογή καὶ μεταφορὰ τῶν σημαντικότερων χειρογράφων καὶ ἐντύπων στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, μὲ ἀντιπαροχές ἐντύπων ἀπὸ τὴν Ἀποθήκη ἢ τὴν καταβολὴ χρημάτων. Εἶναι μία διαδικασία πού δέν σταμάτησε ποτέ ὡς τίς μέρες μας καὶ παρόλο πού πλούτισε τὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη καὶ διέσωσε θησαυρούς, σέ πολλές περιπτώσεις, ὁδήγησε στὴν ὄξυνση τῶν σχέσεων τοῦ κέντρου μὲ τὴν περιφέρεια καὶ στὴν ἄκριτη πολλές φορές διάλυση συλλογῶν.

Οἱ συστάσεις τοῦ Μουστοξύδη (24-11-1829) γιὰ ἀθόρυβη διάσωση καὶ συγκέντρωση ἐντύπων καὶ χειρογράφων ἐπικαλοῦνται νομιμοποιητικά «τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὸν φωτισμὸν τοῦ γένους». Παρόμοια εἶναι καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Καποδίστρια στὴ διαταγή του (2-12-1829) πρὸς τοὺς ἐκτάκτους ἐπιτρόπους, προσωρινούς διοικητές καὶ ἀστυνόμους, πού ζητᾷ τὴν προσωπικὴ τους

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

συμμετοχή στον έντοπισμό και στην περισυλλογή των βιβλίων και την αποστολή τους στην Αίγινα ή τουλάχιστο την παράδοσή τους στους επισκόπους, ιερείς και ήγουμένους κάθε περιοχής, μέ κοινοποίηση του καταλόγου τους στη Διοίκηση: «Κρίνοντας χρέος μας να δικαιώσωμεν τό ἔθνος ἐνώπιον τῆς φωτισμένης Εὐρώπης, καί να ἀποταμιεύσωμεν δι' αὐτό τήν ἐκ τῶν οἰκείων ὠφέλειαν, καθ' ὃν καιρόν ἐνασχολούμεθα μάλιστα εἰς σύστασιν δημοσίων ἐκπαιδευτηρίων, προτιθέμεθα να συλλέξωμεν εἰς τήν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Αἰγίνῃ Κεντρικοῦ Σχολείου τά εἰσέτι σωζόμενα τοιαῦτα χειρόγραφα καί βιβλία παλαιῶν ἐκδόσεων, εἴτε κώδικας καί περγαμηνούς».⁹

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1832, ὅταν ὁ Μουστοξύδης ἀποχωρεῖ ἀπό τή διοίκηση τοῦ Ὁρφανοτροφείου, στήν Ἀποθήκη ὑπῆρχαν, ἐκτός ἀπό τά ξεχωρισμένα βιβλία γιά τήν Ἑθνική Βιβλιοθήκη, 26.615 τόμοι πολλαπλῶν βιβλίων ἀπό 200 περίπου τίτλους.¹⁰ Στίς 15 Μαΐου 1832 μέ Διάταγμα τῆς Διοικητικῆς

Ἀ. Μουστοξύδης

Ἀνδρέας Μουστοξύδης.

Γεώργιος Γεννάδιος

Γεώργιος Γεννάδιος.

Ἐπιτροπῆς ἰδρύεται ἡ Δημόσια Βιβλιοθήκη μέ ἐπιστάτη τόν Γεώργιο Γεννάδιο, ὁ ὁποῖος παρέλαβε τή βιβλιοθήκη ἀπό τήν Ἐπιτροπή τοῦ Ὁρφανοτροφείου (Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Νεόφυτος Δούκας, Γεώργιος Μ. Καραμάνος). Οἱ πρῶτοι κατάλογοι τοῦ Γεννάδιου, 15 Ἰουλίου 1832, μᾶς δίνουν 777 ἀναγραφές, 911 σῶματα καί 1.866 τόμους, ἐντύπων καί χειρογράφων. Ἡ ἀναφορά τοῦ Γεννάδιου, διαβιβαστική τῶν καταλόγων πρὸς τή Γραμματεία Ἐκπαιδεύσεως, ἦταν ἔκθεση γιά τήν κατάσταση τῆς Βιβλιοθήκης καί τόν πλουτισμό της, καί πρῶτος κανονισμός γιά τή λειτουργία της, κείμενο σημαντικό, ὅπως φαίνεται ἀπό τά παρακάτω παραθέματα:

«[...] Οἱ κατάλογοι τῶν συγκροτούντων τήν Ἑθνικήν Βιβλιοθήκην πέμπονται εἰς τήν Γραμματεῖαν ταύτην εἰς πέντε τετράδια ὑπὸ σημεῖα Α, Β, Γ, Δ καί Ε.

Ἐκ τούτων

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Ὁ μὲν Α. περιέχει ἑλληνικῶν βιβλίων εἶδη 223, σώματα 315, τόμους 625 καὶ ἐκκλησιαστικῶν εἶδη 43, τόμ. 55.

Ὁ δέ Β. ἀπλοελληνικά εἶδη 170, σώμ. 212, τόμ. 296, καὶ χειρόγραφα εἶδη καὶ σώμ. 35, τόμ. 57.

Ὁ δέ Γ. Λατινικά εἶδη καὶ σώμ. 38, τόμ. 103, καὶ Ἰταλικά εἶδη καὶ σώμ. 79, τόμ. 244.

Ὁ δέ Δ. Γαλλικά εἶδη καὶ σώμ. 79, τόμ. 238.

Ὁ δέ Ε. Γερμανικά εἶδη καὶ σώμ. 110, τόμ. 228.

Ὅλοι ὁμοῦ εἶδη 588, σώματα 722, τόμους 1.844 [= 777, 911, 1.866].

Κατὰ τὸ ε' ἄρθρον τοῦ διατάγματος προβάλλω τὸν ἑξῆς ὀργανισμόν.

Α'. Ἡ βιβλιοθήκη νά μετατεθῇ ἀπὸ τὸ Ὁρφανοτροφεῖον εἰς τὸ Κεντρικόν Σχολεῖον [...]

Β'. Διὰ νά μὴ διασκορπίζωνται τὰ βιβλία, νά γείνη νόμος ἔξω τῆς βιβλιοθήκης νά μὴ λαμβάνη

Καταλόγος τῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν
βιβλιοθήκην γαλλικῶν
βιβλίων.
1832. Ἰουλίου 5.
τῆς γείνης.
Ὁ δὲ ἐκδότης τῆς ἐθν. βιβλιοθήκης
Γεώργιος Παπαδόπουλος.

κανέναν βιβλίον, μόνον οἱ διδάσκαλοι νά λαμβάνωσιν εἰς τὰς οἰκίας των, ἀλλὰ μόνον ἔξ ἐκείνων, ὧσων εἶνε σώματα 2-3, καὶ ταῦτα μόνον πρὸς ὀλίγας ἡμέρας. Ὅστις δ' ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς βιβλιοθήκης βλάβῃ βιβλίον, νά τὸ ἀντικατασταίῃ (ἢ ἐάν δέν εὖρη εὐθύς ἄλλο τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως, νά καταθέτῃ εἰς τὸν Ἐπιστάτην διπλὴν τὴν τιμὴν αὐτοῦ κατὰ βιβλιογραφικοὺς καταλόγους, ἕως ὅτου τὸ εὖρη καὶ τὸ ἀντικαταστήσῃ.

Γ'. Νά γείνη σφραγὶς τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, καὶ μέ αὐτὴν νά σφραγισθῶσιν εἰς τὴν α' καὶ τὴν μέσῃ καὶ τὴν ἐσχάτην σελίδα τὰ βιβλία ὅλα τῆς βιβλιοθήκης. Τὴν αὐτὴν σφραγίδα νά μεταχειρίζεται ὁ Ἐπιστάτης εἰς ὅλα τὰ ἔγγραφα, ὅσα ἐκδίδει περὶ τῆς βιβλιοθήκης.

Δ'. Ὅλα τὰ βιβλία νά ἔχωσιν εἰς τὴν ράχιν τοῦ στιχώματος τὸν ἀριθμὸν, εἰς ὅσον τύχη ν' ἀναβαίνει ἢ τάξις, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἕκαστον. Ἐνδοθεν νά σημειώνεται τὸ ὄνομα τοῦ δωρήσαντος καὶ ἡ ἡμερομηνία καθ' ἣν τὸ ἐδώρησεν ἢ ἡ τιμή, δι' ὅσην ἡγοράσθη καὶ πόθεν καὶ πότε καὶ διὰ τίνος.

Ε'. Νά διορισθῇ μηνιαία χρηματικὴ ποσότης, τ' ὀλιγώτερον 300 φοίνικες, διὰ ν' ἀγοράζωνται μ' αὐτήν:

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

1) φιλολογικαί ἑφημερίδες, 1-2 γαλλικαί καί 1-2 γερμανικαί, αἱ ὁποῖαι νά ἀποθέτῳνται εἰς τήν βιβλιοθήκην διά νά χρησιμεύωσιν εἰς συμβουλήν·

2) ἐπιστημονική καί παιδαγωγική ἑφημερίς ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Εὐρώπης·

3) νεοφανῇ βιβλία, ἀναγόμενα εἰς τήν ἑλληνικήν φιλολογίαν.

Ζ'. Νά γείνη διαταγή πρὸς ὅλα τὰ τυπογραφεῖα, ὅσα εἶνε εἰς τήν Ἑλλάδα, νά πέμπωσιν εἰς τήν Ἑθν. Βιβλιοθήκην ἀνά 2-3 σώματα ἐκ τῶν βιβλίων, ὅσα εἰς αὐτὰ τυπώνονται.

Η'. Ὅλαι αἱ ἑφημερίδες τῆς Κυβερνήσεως, ὅσαι ἐτυπώθησαν, νά σταλθῶσιν ἀπὸ τήν Ἑθνικήν Τυπογραφίαν εἰς τήν Βιβλιοθήκην καί νά στέλλωνται τακτικά ὅσα θά τυπώνονται εἰς τό ἔξῃς. Ὅλων δέ τούτων νά εἶναι 5 σώματα, διά νά σώζωνται εἰς τήν Βιβλιοθήκην πρὸς συμβουλὴν τῶν μεταγενεστέρων. Ἐτι δέ ὅλα τὰ συντάγματα, ὅλα τὰ ψηφίσματα τῶν κατὰ καιροὺς Κυβερνήσεων, ἐάν εὕρισκονται ἰδιαιτέρως τυπωμένα, ὅλα τὰ πρακτικά τῶν Ἑθν. Συνελεύσεων, ὅλαι αἱ μερικαὶ διατάξεις, ὅσαι ἐτυπώθησαν διὰ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Κυβερνήσεως καί ὅσαι τυπωθῶσιν εἰς τό ἔξῃς.

Θ'. Ὅλα τὰ χρήματα, ὅσα τύχη νά συναχθῶσιν ἀπὸ πώλησιν βιβλίων ἐκ τῶν εἰς τήν ἀποθήκην τοῦ Ὁρφανοτροφείου, νά διορισθῶσιν εἰς ἀγοράν βιβλίων διά τήν Ἑθν. Βιβλιοθήκην.

Ι'. Νά κηρυχθῇ διά τῆς Ἑθνικῆς ἑφημερίδος πρόσκλησις πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας καί Φιέλληνες, διά νά συντρέξωσι τήν αὐξήσιν τῆς βιβλιοθήκης, προσφέροντες ἢ ἰδιά των πονήματα, ἢ βιβλία, τὰ ὁποῖα τοὺς περισσεύουσι.

Κ'. Νά συναχθῶσιν ἀπὸ τὰ μοναστήρια, ὅσα ἔχουσιν ἑλληνικά βιβλία τυπωμένα ἢ χειρόγραφα, διά νά μὴ φθείρωνται ἐκεῖ ἀμελούμενα, καί διά νά μὴ σφετερίζωνται ἀπὸ τόν μέν καί τόν δέ, καί νά κατατεθῶσιν εἰς τήν Ἑθν. Βιβλιοθήκην, διά νά εἶναι χρήσιμα, πρὸς ψυχικήν σωτηρίαν τῶν ἀφιερωσάντων αὐτὰ εἰς τὰ ἱερά ἐκεῖνα καταγώγια.

Λ'. Νά σταλθῶσι διὰ τοῦ Ἐπιστάτου τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης εἰς Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, Βιένναν, Λειψίαν καί Παρισίους πρὸς ἀνθρώπους τιμίους καί φίλους τῆς Ἑλλάδος καί τῶν γραμμάτων, τοὺς ὁποίους αὐτός γνωρίζει ἢ θά γνωρίσῃ τοιούτους, χρήματα, ἀνά 200 φοίνικες πρὸς τό παρόν, διά ν' ἀγοράζωσιν ἀπὸ δημοπρασίας ἢ παλαιοβιβλιοπώλας, ὅταν εὕρισκωσιν εὐθηνά καί καλὰ βιβλία πρὸς αὐξήσιν τῆς Βιβλιοθήκης· ἐπειδὴ τοιουτοτρόπως δύνανται ν' ἀγορασθῶσι μὲ ὀλίγην τιμὴν βιβλία καί καλὰ καί σπάνια.

Μ'. Ἐπειδὴ δέ ἡ Βενετία ἦτον ἡ πρώτη ἐστία τῶν Ἑλλήνων σοφῶν μετὰ τήν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καί εἰς αὐτὴν ἀπαντῶνται πολλάκις βιβλία ἀναγόμενα εἰς τήν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν, μάλιστα διά τήν ὁποίαν πολὺν καιρὸν τό Βενετικόν κράτος εἶχεν ἔξουσίαν εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς νήσους καί πόλεις. Εἶναι καλὸν καί εἰς ἐκείνην τήν πόλιν νά εὕρισκωνται ὀλίγα χρήματα, διά ν' ἀγοράζωνται τὰ τοιαῦτα δυσεύρετα βιβλία, καί εἰς ἡμᾶς χρησιμώτατα [...].

Ξ'. Ὅσοι χαρίσωσι βιβλίον ἢ βιβλία εἰς τήν Ἑθν. Βιβλιοθήκην, ἐκείνων ἡ προσφορά νά κηρύττεται διά τῆς Ἑθνικῆς ἑφημερίδος καί τό φύλλον τοῦτο νά πέμπεται ἀπὸ τόν Ἐπιστάτην τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης μὲ εὐχαριστήριον γράμμα συνωδευμένον [...].

Πρὶν μετατεθῇ ἡ βιβλιοθήκη εἰς τό Κεντρικόν Σχολεῖον, χρειάζεται νά κατασκευασθῶσιν αἱ θέσεις, αἱ ἀναγκαῖαι τράπεζαι καί τὰ καθίσματα διὰ τοὺς ἀναγινώσκοντας [...]. Αἱ θέσεις τῶν βιβλίων θά εἶναι ἀπὸ ἀπλᾶς βενετικᾶς σανίδας, ὁμοίως καί αἱ τράπεζαι [...].

Οἱ εἰσηγήσεις τοῦ Γεννάδιου ἔγιναν δεκτές, ἐκτός ἀπὸ τῆς προτάσεως γιὰ ἀγορὰς βιβλίων, ποὺ ἀναβλήθηκαν, ἀφοῦ θεωρήθηκαν ἀσυμβίβαστες «μέ τήν ἐπικρατοῦσαν ἀπαραδειγμάτιστον ἀχρημασίαν».¹¹

Ὁ κατάλογος τῆς 27^{ης} Ἰουλίου 1833 μᾶς δίνει 1.011 σώματα καί 1.934 τόμους, ἐνῶ στό συνοπτικὸ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

κατάλογο τῆς 3^{ης} Ἰανουαρίου 1834 οἱ ἀναγραφόμενοι τόμοι εἶναι 1.973. Ὅλες αὐτές οἱ καταγραφές, παρὰ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γεννάδιου καὶ τοῦ βοηθοῦ του Ἡρακλῆ Μητσόπουλου, δέν ξεχωρίζουν πάντοτε τίτλους, σώματα καὶ τόμους καὶ χρειάζονται ἐπίμονη ἐπεξεργασία ὥστε οἱ ἀριθμοὶ νὰ πλησιάσουν τοὺς πραγματικούς, ἀφοῦ ἐπισημανθοῦν τὰ πολλαπλά ἀντίτυπα καὶ ἀναλυθοῦν οἱ ἀθροιστικές ἀναγραφές περισσότερων τίτλων.¹²

Στὶς 10 Μαΐου 1834 ὑπογράφεται ὁ «Νόμος περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν». Ἡ «Κεντρικὴ Δημόσιος Βιβλιοθήκη» πού «ἀνεγείρεται» στὴν Ἀθήνα εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἰδρυόμενα δεκατρία μουσεῖα, ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια καὶ ἐρευνητικὰ κέντρα. Ἀντίστοιχα ἰδρύματα, μέ πρώτη τὴ βιβλιοθήκη, προβλέπονται «κατ' ὀλίγον» καὶ γιὰ τίς πρωτεύουσες τῶν νομῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἢ τῶν δήμων. Παρόλες τίς ἀσάφειες καὶ τίς ἀοριστίες, ὁ νόμος ἐκφράζει τὴ βούληση γιὰ τὴ δημιουργία δικτύων παιδείας καὶ πολιτισμοῦ μέ κεντρικὴ, νομαρχιακὴ καὶ ἐπαρχιακὴ ἐπιτροπές, γενικὸ καὶ τοπικοὺς ἐφόρους. Γιὰ τίς τοπικὲς βιβλιοθήκες στὴν πρωτεύουσα κάθε νομοῦ προέβλεπε ὅτι «θέλει συστηθῇ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ Νομοῦ βιβλιοθήκη», στὴν ὁποία ὅταν ἀγοράζονται νέα βιβλία «θέλουν θεωρεῖσθαι κυρίως αἱ ἀνάγκαι τῶν Γυμνασίων, τῶν Λυκείων καὶ τῶν Δημοτικῶν σχολείων». Ὡς πρὸς τὸ θεσπιζόμενο δίκτυο τῶν βιβλιοθηκῶν ὑπῆρξε ἀνατροπὴ τὸν ἐπόμενο χρόνο, ὅταν ἔνα σχέδιο «περὶ εἰδικῶν βιβλιοθηκῶν» ἀναθεωρήθηκε ὕστερα ἀπὸ πολύμηνη διαδικασία καὶ δημοσιεύτηκε στὶς 16-12-1835, ὡς «Διάταγμα περὶ συστάσεως δημοσίου βιβλιοθήκης εἰς ἕκαστον τῶν δημοσίων σχολείων τοῦ κράτους». Τὸ διάταγμα προέβλεπε τὴ δημιουργία σχολικῶν βιβλιοθηκῶν μέ τὴν προσωρινὴν διεύθυνση τοῦ διευθυντῆ τοῦ σχολείου καὶ τὸ ἰδιοκτησιακὸ σφράγισμα τῶν βιβλίων τῶν κρατικῶν χορηγιῶν πρὸς τὴ βιβλιοθήκη μέ τὴ σφραγίδα τῆς τοπικῆς ἀρχῆς καὶ ὄχι τοῦ σχολείου.

Παρατηροῦμε ὅτι ἡ πρόβλεψη στοῦ νόμο τοῦ 1834 γιὰ δημόσιες-τοπικὲς βιβλιοθήκες, πού θὰ ἀγοράζουν βιβλία μέ κύριο κριτήριό τίς ἀνάγκες τῶν σχολείων, βολεύτηκε στοῦ διατάγματος τοῦ 1835 μέ τὴν πρόβλεψη ἰδρύσεως δημόσιων βιβλιοθηκῶν στά σχολεῖα. Ἄν ἐπιχειρήσουμε μία ἐρμηνεῖα τοῦ συμφυρμοῦ τῶν ἐννοιῶν, δημόσια καὶ σχολικὴ βιβλιοθήκη, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ Πολιτεία, ὅταν διαπίστωσε τὴν ἀδυναμία της νὰ ἰδρύσει δημόσιες τοπικὲς βιβλιοθήκες, προσπάθησε νὰ ἀφήσει ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενο μελλοντικῆς μετατροπῆς τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν σὲ δημόσιες. Τώρα γνωρίζουμε ὅτι αὐτὸ δέν πραγματοποιήθηκε, σχεδὸν ποτέ, καὶ ὁδήγησε στὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, κυρίως μέσω τῶν κρατικῶν χορηγιῶν, μέ βιβλία πού δέν ἦταν χρήσιμα στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία.¹³

Ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, παρὰ τοὺς ὁραματισμοὺς τῶν ἰδρυτῶν της καὶ τίς προσδοκίες πού δημιουργήσε ὁ νόμος τοῦ 1834 ἢ μεταγενέστερες προσπάθειες, δέν μπόρεσε ποτέ νὰ ἀναδειχθεῖ σὲ κεντρικὴ βιβλιοθήκη. Καὶ τέτοια λειτουργία δέν ἦταν ἀπαραίτητη τὸ 19^ο αἰῶνα, ἀφοῦ τὸ κράτος δέν ἰδρύσε ἄλλες δημόσιες περιφερειακὲς βιβλιοθήκες. Στὸν ἀναβαθμὸ αὐτὸ ἔφθασε πολὺ ἀργότερα, ἀλλὰ καὶ τότε δέν ἀνέδειξε τὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη σὲ κεφαλὴ ἑνὸς συστήματος δημόσιων βιβλιοθηκῶν· προτίμησε τὸν ἔλεγχό τους μεμονωμένα ἀπὸ τὸ ἐποπτεῦν Ὑπουργεῖο. Γιὰ τίς σχολικὲς βιβλιοθήκες τέτοιο ζήτημα δέν τέθηκε ποτέ, ἀφοῦ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας κρατοῦσε τὸν ἔλεγχό τους μέσω τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ τὸν «ἐλεγχό» τοῦ πλουτισμοῦ τους μέσω τῆς Ἀποθήκης τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, πού ἐπόπτεψε, καὶ τῶν ἀγορῶν βιβλίων γιὰ τίς σχολικὲς βιβλιοθήκες, πού τὸ ἴδιο πραγματοποιοῦσε.

Ἡ βούληση γιὰ τὴ δημιουργία βιβλιοθηκῶν, ὅπως αὐτὴ ἀνασηματοδοτήθηκε ἀπὸ τοὺς λογίους τοῦ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, βρῆκε τίς ὑλικές προϋποθέσεις γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ στόχου στά συσσωρευμένα βιβλία τῆς Ἀποθήκης τοῦ Ὁρφανοτροφείου. Στά χρόνια τοῦ Καποδίστρια, ἀλλά καί σ' ἐκεῖνα πού ἀκολούθησαν ὡς τό 1834, ὅσοι διαχειρίστηκαν τήν Ἀποθήκη, ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία ὡς τοὺς ἐφόρους καί ἐπιστάτες, ἀνταποκρίθηκαν στά αἰτήματα σχολείων, δασκάλων καί λογίων καί εἴτε μέ τή μέθοδο τῶν ἀνταλλαγῶν, εἴτε μέ δωρεές, στήριξαν τίς προσπάθειες γιά δημιουργία βιβλιοθηκῶν.

Σημειώσαμε ὅτι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1832, ὅταν ὁ Μουστοξύδης ἀποχωρεῖ ἀπό τό Ὁρφανοτροφεῖο, ὑπάρχουν στήν Ἀποθήκη του 26.615 τόμοι βιβλίων ἀπό 200 περίπου τίτλους. Ὁ Γεννάδιος, πού ἀνέλαβε τό 1832 τήν ἐπιστάσια τῆς Βιβλιοθήκης, προσπάθησε, χωρίς ἐπιτυχία, νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή

Ἡ σφραγίδα *ex libris*
(βιβλιόσημο) Κ. Μπέλλιου

Ἡ σφραγίδα *ex libris*
(βιβλιόσημο) Δ. Ποστολάκα

Ex libris (βιβλιόσημο)
Alexandri Barbaro

διαχείριση τῆς Ἀποθήκης. Οἱ δυσκολίες στήν τακτοποίηση καί καταγραφή τῶν βιβλίων, στήν ἱκανοποίηση τῶν αἰτήσεων γιά δωρεές, σύμφωνα μέ τίς κυβερνητικές ἀποφάσεις, γίνονταν ἀκόμη μεγαλύτερες στήν περίπτωση τῶν πωλήσεων καί τῆς διαχείρισης τοῦ σχετικοῦ ταμείου, καθώς οἱ κατηγορίες γιά «ἀτασθαλίες» ἦταν συνηθισμένες. Σέ ὅλα αὐτά ἤρθε νά προστεθεῖ ἡ ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς Ἀποθήκης στήν Ἀθήνα καί ἡ ἀνεύρεση κατάλληλων χώρων ἀποθήκευσης.

Ἡ μέριμνα γιά τήν καταλογογράφηση τῶν βιβλίων, τά ὁποῖα στόν κατάλογο τοῦ 1835 εἶναι 171 τίτλοι, 28.797 σώματα καί 71.430 τόμοι, ἰδιαίτερα ἀπό τόν Γεννάδιο μέ γραμματικό τόν Ἡρακλῆ Μητσόπουλο, φτάνει στό ἀποτέλεσμα τῆς ἐτήσιας καταγραφῆς τῆς Ἀποθήκης, μέ καταστάσεις γιά τά βιβλία πού χορηγήθηκαν στά σχολεῖα, σέ δασκάλους καί σέ ἰδιῶτες καί τῆς σύνταξης λογαριασμῶν γιά τά βιβλία πού πωλήθηκαν.

Ἡ Ἀποθήκη διατηρήθηκε πάντοτε καί ἦταν ἡ πηγή πλουτισμοῦ τῶν ἄλλων βιβλιοθηκῶν (σχολικῶν, ἐκκλησιαστικῶν, δημοτικῶν, δημόσιων, ιδιωτικῶν). Ὁ προφανέστερος λόγος γιά τή διατήρηση τῆς Ἀποθήκης εἶναι οἱ ἀδράνεις, πού δημιούργησαν οἱ ἀνεξάντλητες ποσότητες τῶν χορηγικῶν βιβλίων τῶν ἀρχικῶν δωρεῶν. Στά βιβλία αὐτά προστέθηκαν καί ἄλλα, ἀπό νεότερες δωρεές, ἀλλά κυρίως ἐκεῖνα πού ἀγόραζε τό κράτος μέ τήν ἐγγραφή του στοὺς συνδρομητές τῶν ὑπό ἔκδοση βιβλίων, στό πλαίσιο τῆς γενικῆς πρόθεσης ἐνίσχυσης τοῦ βιβλίου ἢ κάτω ἀπό τήν πίεση ἱκανοποίησης συγκυριακῶν ἀναγκῶν ἢ προσωπικῶν ἐξυπηρετήσεων.

Οἱ βιβλιοθήκες, πού συγκροτοῦνται ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Καποδίστρια ὡς τά μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, δημόσιες καί ιδιωτικές, ἔχουν γιά πυρήνα τό σύνολο ἢ μέρος τῶν 130 περίπου τίτλων τῆς Ἀποθήκης

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

τοῦ Ὁρφανοτροφείου. Βιβλία παλιωμένα στό περιεχόμενό τους, γραμμένα πρὶν 45-70 χρόνια καί τυπωμένα πρὶν 30-50 χρόνια, δημιουργήματα ἑνός κινήματος πνευματικοῦ, τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ καί τῶν ἀντιπαραθέσεων πού δημιούργησε, κόσμησαν τίς βιβλιοθήκες τῶν νεοελλήνων, στήριξαν τήν ἔννοια τῆς βιβλιοθήκης στό δημόσιο χῶρο καί στήν ἰδιωτική κατοικία καί μένει νά μετρηθεῖ πόσο χρησιμοποιήθηκαν καί πόσο ἔγιναν συντελεστές παιδείας, τήν ὥρα πού οἱ δημιουργοί τους ἤ οἱ ἐπίγονοί τους καί κυρίως οἱ ἰδέες τους φαίνεται ὅτι παραμερίζονταν ἀπό τίς διαμορφούμενες ἰδεολογικές καί παιδευτικές προτεραιότητες τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους, μέ «ἀντάλλαγμα» τήν τοποθέτησή τους στό πᾶνθεο τῶν διδασκάλων τοῦ γένους καί τῶν βιβλίων τους στίς σειρές τῶν κλασικῶν τῶν νεοελληνικῶν βιβλιοθηκῶν.

Αὐτές οἱ βιβλιοθήκες, πού «εὐκόλα» σχηματίστηκαν καί ὡς πρὸς τόν πυρήνα τους ἦταν τυπικές, ὅταν, ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 19^{ου} αἰώνα, χαρίζονται στήν Ἑθνική Βιβλιοθήκη, τό Πανεπιστήμιο ἢ τίς τοπικές συλλογές, ἀνατροφοδοτοῦν τίς ἀποθήκες τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καί τοῦ Πανεπιστημίου, διαιωνίζοντας τό πρόβλημα διαχείρισης τῶν πολλαπλῶν ἀντιτύπων καί «καταργοῦν τό χῶρο» στίς σχολικές ἢ τίς τοπικές βιβλιοθήκες μέ παλαιά βιβλία τῶν νέων δωρητῶν.¹⁴

Ἡ Ἑθνική Βιβλιοθήκη πλουτίζεται συνεχῶς ἀπό τά νέα βιβλία πού καταθέτουν οἱ συγγραφεῖς καί οἱ ἐκδότες (350 περίπου τίτλοι γιά τή δεκαετία 1831-1840, λιγότερο ἀπό τό ἕνα τέταρτο τῆς ἀντίστοιχης παραγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου), ἀπό τίς δωρεές Ἑλλήνων καί φιλελλήνων, ἀπό τή συνέχιση τῶν μεταφορῶν παλαιῶν βιβλίων καί χειρογράφων ἀπό τά μοναστήρια, ἀπό τίς λίγες ἀγορές τοῦ Κράτους παλαιῶν βιβλίων, ξένων βιβλίων περὶ Ἑλλάδος καί χειρογράφων ἀπό ἰδιῶτες, στήν Ἑλλάδα καί, σπανιότερα, στό ἐξωτερικό. Ὁ κατάλογος τοῦ Ἐφόρου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς 28^{ης} Φεβρουαρίου 1841, ἂν καί παραθέτει τίς ποσότητες τῶν βιβλίων σέ τόμους, εἶναι ἐνδεικτικός:

Προσφορά Χριστόφορου Σακελλαρίου	τόμοι	5.395
Προσφορά Κωνσταντίνου Μπέλλιου (γιά τή Μακεδονία)	τόμοι	1.886
Προσφορά Ζωσιμάδων	τόμοι	1.005
Ἀγορασθεῖσα βιβλιοθήκη Δημητρίου Ποστολάκα	τόμοι	1.995
Βιβλιοθήκη Ἀντιβασιλείας	τόμοι	840
Προσφορά Βασιλέως	τόμοι	190
Προσθήκες ἀπό διάφορα δωρήματα καί ἀγορές	τόμοι	3.882
Χειρόγραφα	τόμοι	86
Χάρτες, πίνακες, εἰκόνες	τόμοι	99
Σύνολο	τόμοι	15.378

Οἱ τίτλοι φυσικά ἦταν λιγότεροι, καθώς πολλά ἀπό αὐτά τά βιβλία ἦταν πολλαπλά καί πολύτομα στή Βιβλιοθήκη.

Οἱ πηγές πλουτισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης ἀντιπροσωπεύονται μέ σωστές ἀναλογίες σ' αὐτόν τόν πίνακα: κατά νόμον κατάθεση, μεταφορές ἀπό μοναστήρια ἢ ἄλλες συλλογές, δωρεές, ἀγορές.

Ἡ κατά νόμον κατάθεση τῶν βιβλίων, πού τύπωναν τά δημόσια καί τά ἰδιωτικά τυπογραφεῖα τῆς ἐπικράτειας, θεωρήθηκε ἀπό τήν ἀρχή ὡς πηγή πλουτισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης, καθώς ὁ Μουστοξύδης (1829) καί ὁ Γεννάδιος (1832), πού εἰσηγήθηκαν τή θέσπισή της γιά 2 ἢ 3 ἀντίτυπα, τή συνέδεσαν μέ τόν κύριο σκοπό μιᾶς ἑθνικῆς βιβλιοθήκης, τή συγκέντρωση τῶν καρπῶν «τῆς ἑθνικῆς ἐπινοίας καί ἐπιστήμης». Ὁ νόμος τοῦ 1834 «περὶ συλλογῶν» θεσμοθέτησε γιά πρώτη φορά τήν κατάθεση ἑνός

άντιτύπου, μέ πρόστιμο γιά τόν παραβάτη τό δεκαπλάσιο τῆς τιμῆς τοῦ ἀντιτύπου πού δέν κατατέθηκε. Ὁ ἀπολογισμός τοῦ Γεννάδιου γιά τήν περίοδο ὡς τό 1841 εἶναι ἀπογοητευτικός καί οἱ προτάσεις του περιορίζονται στήν ἔκδοση Διατάγματος, τό ὁποῖο «ἕκαστος τυπογράφος θέλει ὑποχρεοῦται νά φυλάττει εἰς εἰκόνα κρεμασμένην ἐντός τοῦ καταστήματός του», γιά τήν ὑποχρεωτική κατάθεση τριῶν ἀντιτύπων βιβλίων καί ἐφημερίδων καί μάλιστα δεμένων. Γιά τίς παλιές ἐκδόσεις πρότεινε στή Γραμματεία νά καλέσει τούς τυπογράφους νά καταθέσουν ἀναδρομικούς καταλόγους τῶν ἐκδόσεών τους, ὥστε νά ἀναζητηθοῦν τά βιβλία. Τό μέτρο αὐτό ἐφαρμόστηκε, ὅσο γνωρίζω, τό 1835, τό 1841, τό 1843 καί τό 1866, χωρίς σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Ἡ διάταξη θά ἐπαναληφθεῖ στόν κανονισμό τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ 1856 (γιά δύο ἀντίτυπα), τό 1867, τό 1910, μέ τήν προσθήκη τῆς συνυπευθυνότητος γιά τυπογράφους, συγγραφεῖς καί ἐκδότες, τό 1921 καί τό 1943. Παρά τίς προσπάθειες τῆς Βιβλιοθήκης καί τήν κατά καιροῦ ἀλληλογραφία μέ τούς ἐκδότες, ἡ κατά νόμον προσφορά δέν ἀπέδωσε, μέ ἀποτέλεσμα τά μεγάλα κενά τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης σέ ἑλληνικά βιβλία, πού εἶναι δύσκολο νά συμπληρωθοῦν στό σύνολό τους ἀπό ἄλλους τρόπους πλουτισμοῦ.¹⁵ Ἡ ἀδυναμία τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης νά συγκεντρώσει μεγάλο ποσοστό τῆς ἑλληνικῆς παραγωγῆς ἐντύπων εἶχε καί ἔχει μεγάλες ἐπιπτώσεις στήν ἀπογραφή τῆς ἐθνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία καθρεφτίζεται στή δυσκολία νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ σειρά τῆς ἀναδρομικῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας, ἀλλά καί νά συντάσσεται μιά ἀξιόπιστη, μέ παραδεκτά ποσοστά πληρότητας, τρέχουσα ἐθνική βιβλιογραφία.

Ἡ μεταφορά βιβλίων ἀπό τίς μονές καί ἀπό ἄλλες συλλογές συνδυάστηκε ἀπό τόν Καποδίστρια καί τόν Μουστοξύδη μέ τήν καταγραφή τοῦ ἔντυπου καί χειρόγραφου ὕλικου πού ἄξιζε νά μεταφερθεῖ στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, μέ τή μέθοδο τῆς ἐκούσιας ἢ ἀκούσιας δωρεᾶς ἢ τήν ἀνταλλαγή μέ πολλαπλά τῆς Ἀποθήκης. Γνωρίζουμε ὅτι στόν κατάλογο τοῦ 1832 περιλαμβάνονται καί πέντε χειρόγραφα τῆς Μονῆς Τουρλιανῆς Μυκόνου, πού ἀνταλλάχτηκαν μέ πολλαπλά ἔντυπα. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀποκτήθηκε τό 1831, ἀπό τή Βιβλιοθήκη Δημητσάνας, ἔκδοση ἔργων τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου (1612).

Ἄλλο ἓνα παράδειγμα ἀναδιάταξης τοῦ βιβλιακοῦ πλούτου τῆς χώρας θά ἔχουμε, ἂν παρακολουθήσουμε τή διάθεση τῶν βιβλίων τῶν μονῶν πού διαλύονται αὐτά τά χρόνια. Στίς περιπτώσεις αὐτές ἡ κεντρική ἐξουσία δέν ἰκετεύει γιά «δωρεές» καί ἀνταλλαγές, ἀλλά διαχειρίζεται χωρίς σπουδαῖες ἀντιστάσεις τά βιβλία. Βέβαια, ἡ περίπτωση τῆς Μονῆς Κατακεκρυμμένης τοῦ Ἄργους δέν εἶναι ἀντιπροσωπευτική, γιατί στούς χώρους τῆς Μονῆς λειτούργησε ἡ Σχολή τοῦ Ἄργους, ἀπό τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 18^{ου} αἰῶνα ὡς τήν Ἐπανάσταση, καί τά βιβλία παρέμειναν ἐκεῖ ὡς τό 1834: 46 τίτλοι, 68 τόμοι, ἑλληνικά-κοσμικά βιβλία καί 90 τίτλοι, 106 τόμοι, ἐκκλησιαστικά βιβλία· σύνολο 136 τίτλοι, 174 τόμοι. Ὁ κατάλογος καί τά ἐκκλησιαστικά βιβλία τῆς διαλυμένης Μονῆς Κατακεκρυμμένης στάλθηκαν ἀπό τόν Ἐπαρχο Ἄργους στό Νομάρχη Ἀργολίδας καί Κορινθίας, στό Ναύπλιο, καί ἐκεῖνος τά ἔστειλε στό Γραμματέα Ἐκκλησιαστικῶν καί Ἐκπαιδεύσεως Ι. Ρίζο, μέ τήν εἰσήγηση νά διατεθοῦν «πρός κοινήν τοῦ κλήρου ὠφέλειαν». Ἀντίθετα, γιά τά κοσμικά βιβλία (κλασικοί συγγραφεῖς, λεξικά, σχολικά) ὁ Νομάρχης γνωμοδοτεῖ καί παρακαλεῖ νά δοθοῦν στό Δημοτικό Σχολεῖο Ἄργους μέ χαμηλή τιμή. Ἡ εἰσήγηση τοῦ Νομάρχου ἔχει στόχο τήν ἀποφυγή πρόκλησης, πρὸς τούς Ἀργεῖτες καί τά ὀξυμμένα τους πνεύματα, ἐξαιτίας καί τῶν προβλημάτων πού δημιουργοῦσε ἡ διάλυση τῶν μονῶν, ἀλλά κυρίως τῶν διοικητικῶν καί οἰκονομικῶν προνομίων πού ἀπολάμβανε ἡ πρωτεύουσα Ναύπλιο.

Ἡ κεντρική διοίκηση εἶχε τούς δικούς της συνολικούς σχεδιασμούς. Τά λειτουργικά βιβλία θά παρέμειναν στό καθολικό τῆς Μονῆς, ἂν αὐτό θά συνέχιζε νά χρησιμοποιεῖται ὡς ἐνοριακός ναός τοῦ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

πλησιέστερου συννοικισμού ή θά δίνονταν στον πλησιέστερο ένοριακό ναό της περιοχής. Από τά έκκλησιαστικά βιβλία θά δοθοῦν στή Δημόσια (Έθνική) Βιβλιοθήκη οί μνημειακές εκδόσεις τών έκκλησιαστικών συγγραφέων καί τά χειρόγραφα, ένώ τά απολογητικά, τά ψυχοφελή καί τά άντιρρητικά θά δοθοῦν στή Βιβλιοθήκη της Έρεάς Συνόδου. Τά ελληνικά βιβλία, χειρόγραφα καί έντυπα (κείμενα, λεξικά, φιλολογικά, σχολικά) θά δοθοῦν στό Γυμνάσιο Ναυπλίου, ένώ για τό Δημοτικό Σχολείο του Άργους σημειώνεται ότι θά δοθοῦν καταλληλότερα βιβλία από την Άποθήκη. Η μέριμνα για ύψηλου επιπέδου κεντρική βιβλιοθήκη καί ή προσπάθεια για σύσταση βιβλιοθήκης στην Έρεά Σύνοδο της Έκκλησίας του Βασιλείου της Ελλάδος συμπληρώνεται μέ την προικοδότηση του νέου Γυμνασίου από τά βιβλία της προεπαναστατικής Σχολής του Άργους: καί τά δύο σχολεία ήταν στην ίδια ευρύτερη περιοχή.¹⁶

Οί προσφορές βιβλίων καί κυρίως οί μεγάλες δωρεές είναι ή σημαντικότερη πηγή πλουτισμού της Έθνικής Βιβλιοθήκης. Αναφερθήκαμε στή σημασία τών δωρεών πολλαπλών άντιτύπων καί ή λειτουργία της Άποθήκης ως πηγής σχηματισμού τών ελληνικών βιβλιοθηκών. Στην περίπτωση αυτή τό όνομα τών εμπόρων αδελφών Ζωσιμάδων υπερέχει μέ τίς προσφορές, από τά χρόνια της Έπανάστασης ως τό 1842, δεκάδων χιλιάδων τόμων βιβλίων. Από αυτούς μόνο 1.005 τόμοι, σώματα 789 καί τίτλοι ακόμη λιγότεροι, θά ένταχθοῦν στην Έθνική Βιβλιοθήκη: βιβλία κάθε έπιστήμης, ελληνικά, γραικικά (νεοελληνικά), γαλλικά, ιταλικά, λατινικά, γερμανικά, του 18^{ου} αιώνα κυρίως, αλλά καί παλαιότερα, καί του 19^{ου} αιώνα. Οί αριθμοί «αδικοῦν» τούς Ζωσιμάδες, έπειδή ακόμη καί τά βιβλία που εκδόθηκαν μέ ή δική τους χορηγία δέν αναγράφονται στον κατάλογο της δωρεάς τους, αφού ή Βιβλιοθήκη τά είχε αποκτήσει ένωρίτερα από άλλη πηγή.¹⁷

Η βιβλιοθήκη Δημητρίου Ποστολάκα σχηματίστηκε από τόν μετσοβίτη έμπορο κάτοχό της στή Βιέννη (1816-1839) μέ συλλεκτικό προσανατολισμό στίς εκδόσεις τών ελληνικών κειμένων όλων τών εποχών, μέ βούληση για συγκέντρωση τών πρώτων, ή τών καλύτερων εκδόσεων. Για τά νεοελληνικά βιβλία είναι σαφής ή προσπάθεια για ή συγκέντρωση όσο τό δυνατόν περισσότερων. Οί έπιστημάνσεις του Ποστολάκα στον επίτομο κατάλογο της βιβλιοθήκης για τά βιβλία που είναι τυπωμένα σέ καλό χαρτί ή έχουν ιδιαίτερο δέσιμο είναι συχνές. Τόν κατάλογο της βιβλιοθήκης τών χειρογράφων καί τών έντύπων (άνάμεσά τους αρχέτυπα καί εκδόσεις του Άλδου) έστειλε τό 1835 στό ελληνικό κράτος καί αποφασίστηκε ή αγορά της. Ο Ποστολάκας μετέφερε στην Άθήνα ή βιβλιοθήκη τό 1838 καί από τό 1839 τά βιβλία βρίσκονταν σέ κρατική αποθήκη. Ο Ποστολάκας δέν πληρώθηκε τελικά μέ μετρητά, αλλά του δόθηκαν μοναστηριακές γαίες ύστερα από αρκετά χρόνια. Η βιβλιοθήκη Ποστολάκα είναι ίσως ή πολυτιμότερη συλλογή που απέκτησε ή Έθνική Βιβλιοθήκη.¹⁸

Ο Χριστόφορος καί ο Κωνσταντίνος Σακελλαρίου, τραπεζίτες καί κτηματίες στή Βιέννη, αφιέρωσαν ή βιβλιοθήκη τους στό έθνος καί έστειλαν τόν κατάλόγο τους τό 1831 στην Κυβέρνηση, ζητώντας της νά στείλει ελληνικό πλοίο για νά την παραλάβει. Η παραλαβή έγινε τό 1834. Κατά ή μαρτυρία του Γεωργίου Άποστολίδη Κοσμητή, ύπότροφου του Χριστόφορου για σπουδές στό Παρίσι, ή βιβλιοθήκη ανήκε στον [N;]. Μάνο καί αγοράστηκε τό 1827 στό Παρίσι, έναντι χρέους του Μάνου, μέ προτροπή του Άποστολίδη προς τόν Χριστόφορο, ο όποιος ή χάρισε στην Ελλάδα τό 1828· πρόκειται για βιβλιοθήκη που συγκροτήθηκε στή Γαλλία, γι' αυτό περιέχει κυρίως «έλληνικά, ρωμαϊκά (νεοελληνικά) καί γαλλικά βιβλία».

Ο Κωνσταντίνος Μπέλλιος (1772-1838), μακεδόνας έμπορος καί χρηματιστής στή Βιέννη, ήρθε στην Άθήνα τό 1832 καί αγόρασε σπίτι καί κτήματα, τά όποια τελικά κληροδότησε στό Δημοτικό Νοσοκομείο της Άθήνας τό 1837, όταν επέστρεψε στή Βιέννη. Τή βιβλιοθήκη του, 771 τίτλοι, 1.886

τόμοι, σύμφωνα με τόν τυπωμένο της κατάλογο του 1838, τήν ἄφησε στή Μακεδονία, μέ τόν ὅρο νά φυλάσσεται προσωρινά στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη καί ὅταν ὑπάρξουν προϋποθέσεις νά μεταφερθεῖ στή Νέα Πέλλα τῆς Λοκρίδας, τό συνοικισμό τῶν Μακεδόνων. Ἡ βιβλιοθήκη παρέμεινε πάντοτε στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη (κλειστή σέ κιβώτια, ὅπως καί ἡ βιβλιοθήκη Ποστολάκα, ὡς τό 1842) καί ὅπως ὅλες οἱ συλλογές της, σέ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἔκταση, διασπάστηκε, ἀφοῦ βιβλία της δόθηκαν ὡς πολλαπλά σέ ἄλλες βιβλιοθήκες, εἴτε ὡς δωρεές, εἴτε ὡς ἀνταλλάγματα.¹⁹ Τό πρόβλημα τῆς στέγασης τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀπό τήν ἰδρύση της τό 1832 ὡς τήν ἐγκατάστασή της στό κτήριο τῆς Πανεπιστημίου τό 1842 ἦταν ὀξύ, ὄχι τόσο στήν Αἴγινα τήν περίοδο 1832-1834, ὅσο στήν Ἀθήνα.

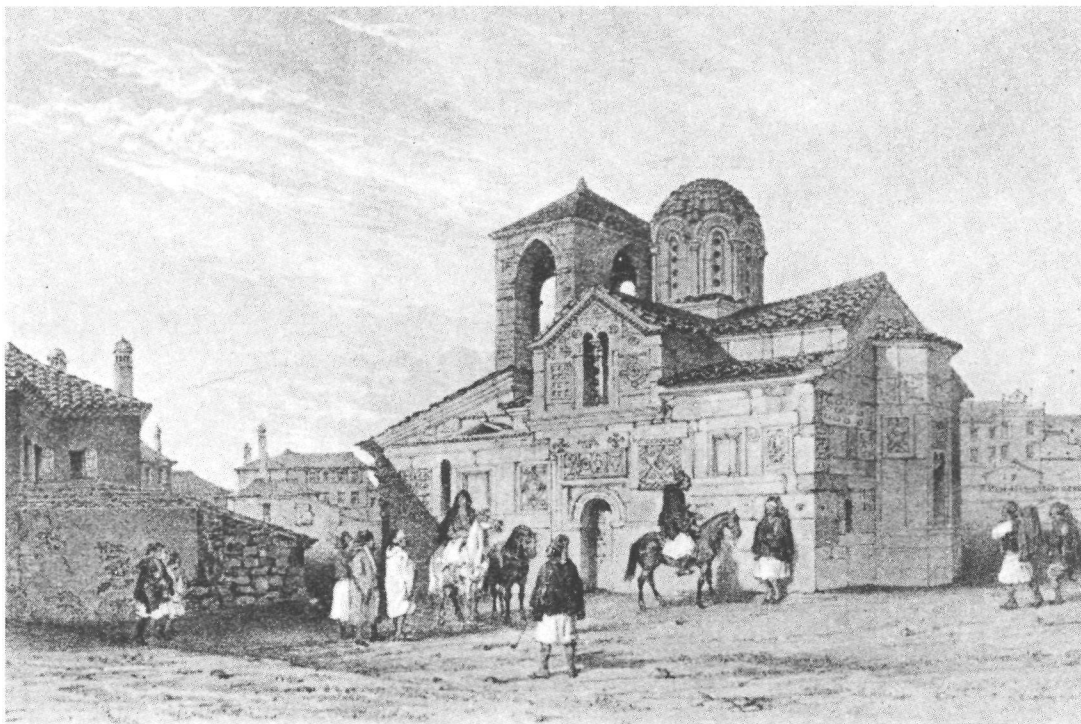
Ὁ Ἐπιστάτης τῆς Βιβλιοθήκης Γ. Γεννάδιος, ὅπως σημειώσαμε, μέ τήν ἀναφορά-κανονισμό τῆς Βιβλιοθήκης τῆς 21-7-1832, ζητοῦσε τή μεταφορά τῆς Βιβλιοθήκης ἀπό τό Ὁρφανοτροφεῖο στό Κεντρικό Σχολεῖο καί τήν τοποθέτησή της «εἰς τό δωμάτιον, ὅπου ἦτον ποτέ τό Πρότυπον Σχολεῖον διά τούς διδασκομένους τήν μέθοδο διδασκάλους». Ὁ Γραμματέας Ἐκπαίδευσης Ι. Ρίζος δέχτηκε τήν πρόταση καί ἐκεῖ πρέπει νά λειτούργησε ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη μέ 2.000 τόμους βιβλίων περίπου ὡς τό φθινόπωρο τοῦ 1834, ὅποτε μεταφέρθηκε στήν Ἀθήνα, τή νέα πρωτεύουσα.

Στήν Ἀθήνα στεγάστηκε προσωρινά στό Μέγα Λουτρό (κοντά στό σημερινό μέγαρο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς), χῶρο ἀκατάλληλο καί διεκδικούμενο ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία. Ὁ Γεννάδιος ὕστερα ἀπό πολλές ἀναζητήσεις στούς μισοερειπωμένους ναούς, καταλήγει (ἀρχές Νοεμβρίου) στήν ἐπιλογή τῆς Μητρόπολης (Παναγία Γοργοεπήκοος ἢ Ἅγιος Ἐλευθέριος) γιά βιβλιοθήκη καί στό Μετόχι τῆς Καισαριανῆς (Ἅγιος Νικόλαος), στό χῶρο τῆς σημερινῆς Μητρόπολης, γιά ἀποθήκη, πού χρειάζονταν μικρές σχετικά ἐπισκευές: «Ἡ τῆς μητροπόλεως χρειάζεται μόνον 4 στύλους, 2 παράθυρα, μίαν θύραν καί τὰς θέσεις· διότι ἄλλῶς δέν χωροῦσι τὰ βιβλία, δίχως νά ἀνακατοθῶσι, ὥστε εὐκόλως νά εὐρίσκη τις τό ζητούμενον».²⁰ Σ' αὐτούς τούς χώρους, πού φαίνεται ὅτι ἐτοιμάστηκαν τήν ἀνοιξη τοῦ 1835, ὁ Γεννάδιος μέ βοηθό καί ὑποεπιστάτη ἀπό τό 1836 ὡς τό 1839 τόν Ἡρακλῆ Μητσόπουλο καί τούς διαδόχους του Εὐθύμιο Καστόρχη καί Γεώργιο Ἀποστολίδη Κοσμητή, θά ἐπιδιώκει τόν πλουτισμό τῆς βιβλιοθήκης, προσπαθώντας νά πείσει ἐκδότες καί τυπογράφους νά δηλώσουν τὰ βιβλία πού τύπωσαν καί νά παραδώσουν ἀντίτυπά τους. Θά διαχειριστεῖ μεγαλύτερες ἢ μικρότερες δωρεές. Θά εἰσηγηθεῖ καί θά ἐκτελέσει ἀγορές, θά ὀργανώσει ἀποστολές βιβλίων πρὸς τὰ σχολεῖα, ὑλοποιώντας τίς κρατικές χορηγίες, ἀπό τήν Ἀποθήκη τῆς Βιβλιοθήκης, πού μεταφέρεται καί αὐτή στήν Ἀθήνα. Θά πραγματοποιήσῃ πωλήσεις βιβλίων, θά ταξινομήσῃ τὰ βιβλία «κατά σχῆμα» καί θά συμπληρώνει συνεχῶς τήν καταλογογράφηση «κατ' ἀλφάβητον καί κατ' ὕλην». Ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη ἀριθμοῦσε τό 1841, λίγο πρὶν τή μεταφορά της στό νέο κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου, 15.378 τόμους.²¹

Τό 1838, ἓνα χρόνο μετά τήν ἰδρύση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, σχηματίζεται καί ὁ πρῶτος πυρήνας τῆς βιβλιοθήκης του, ἀπό τίς προσφορές Ἑλλήνων, φιλελλήνων καί τῶν Πανεπιστημίων τῆς Εὐρώπης. Οἱ κατάλογοι δημοσιεύονται στήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* γιά νά ἐπαινεθοῦν οἱ δωρητές καί νά φιλοτιμηθοῦν ἄλλοι. Ἡ μεγαλύτερη προσφορά ἦταν τοῦ Δούκα τῆς Τοσκάνης ἀπό τὰ διπλά ἀντίτυπα τῶν βιβλιοθηκῶν του.²² Σημαντική γιά τήν ἱστορία τοῦ Πανεπιστημίου καί τῆς Βιβλιοθήκης εἶναι ἡ προσφορά τῶν χειρογράφων τοῦ Δημητρίου Γαλανοῦ (1760-1833), πού πέθανε στήν Καλκούτα καί τὰ κληροδότησε στό Πανεπιστήμιο. Τὰ χειρόγραφα τοῦ ἱνδολόγου Γαλανοῦ ἐξέδωσε ὁ Ἐφορος τῆς Ἐθνικῆς καί Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης (1842-1862) Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος, σέ ἐπτὰ τόμους (1845-1853), γιά νά δίδονται ὡς ἀντίδωρο στά ξένα πανεπιστήμια καί τίς ἀκαδημίες γιά τίς προσφορές τους στή Βιβλιοθήκη.²³

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Οί προσφορές πολλαπλασιάζονται καί τά βιβλία συσσωρεύονται. Φυλάσσονται στό κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου (οἰκία Κλεάνθη), ἀλλά Βιβλιοθήκη στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει. Γράφει ὁ Πρύτανης Ν. Κωστής, στίς 21 Νοεμβρίου 1841, στή Γραμματεία Ἐκπαιδεύσεως: «Δαπάνη τῆς Β. Κυβερνήσεως καί ἀναθήμασι διαφόρων φιλελλήνων καί σοφῶν τῆς Εὐρώπης ἀνδρῶν συνεκροτήθη ἤδη, ὡς γινώσκει ἡ Γραμματεία, πολλῆς χρησιμότητος καί πολλοῦ λόγου ἀξία βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου. Ταύτης ὅμως οὔτε οἱ Καθηγηταί, οὔτε οἱ φοιτηταί, καίτοι λίαν ἐπιδεεῖς βιβλίων, δέν ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε νά κάμωσι χρῆσιν, τό μέν διά τήν παντελῆ ἔλλειψιν βιβλιοθήκης, νῦν δέ διά τό ταύτης ἀκατάρτιστον. Οὕτω φθείρονται μέν τά βιβλία μένοντα πρό πολλοῦ ἐν κιβωτίοις κεκλεισμένα, ζη-

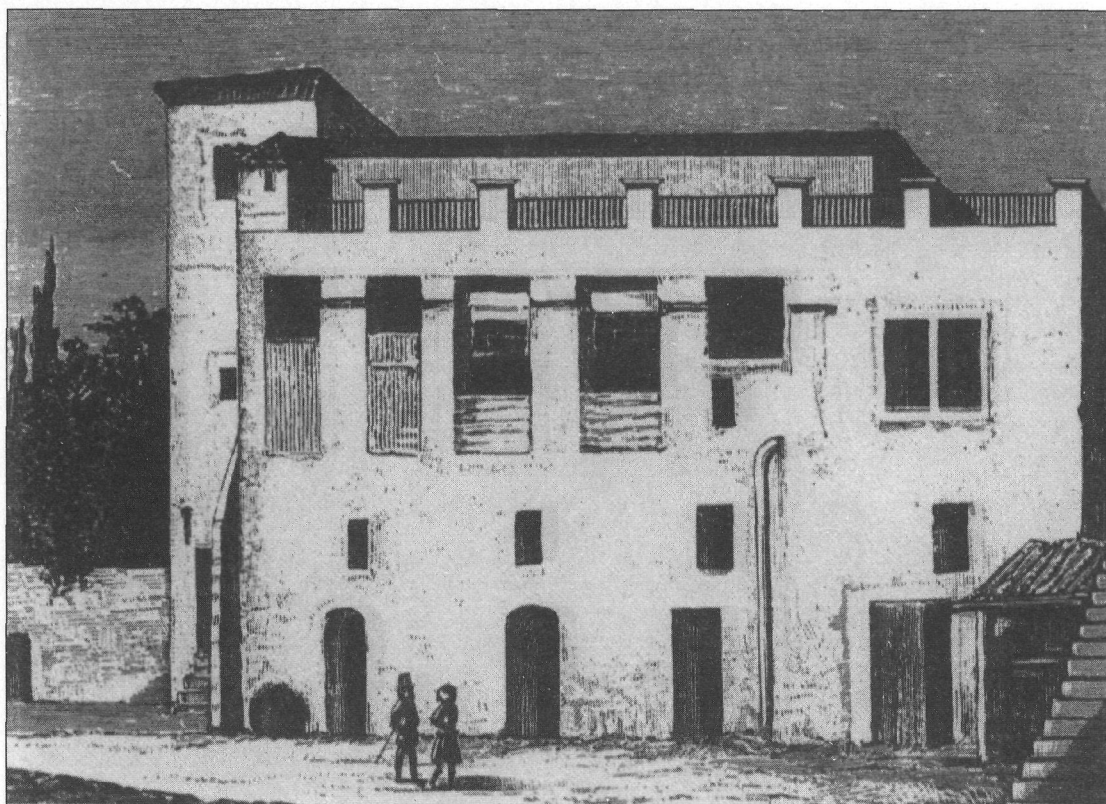
*Ἡ Γοργοεπήκοος κατά τά πρῶτα ἔτη μετά τήν ἀπελευθέρωση (Du Moncel 1846).
Χρησιμοποιήθηκε γιά τή στέγαση τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης (1835-1842).*

μιοῦται δέ τό Πανεπιστήμιον ὡς ἐκ τῆς μὴ χρήσεως τούτων, πρὸς τούτοις δέ καί ἐν τῶν καλυτέρων δωματίων, τό τῶν Συνεδριάσεων τῶν Καθηγητῶν, ἔνθα κεῖνται πεφυλαγμένα κατ' ἀνάγκην τά κιβώτια, καταργεῖται. Μοί φαίνεται λοιπόν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον τό νά καταρτισθῇ ὅσον τάχιον ἡ Βιβλιοθήκη, ἥτις καθ' ὅλα μέν τ' ἄλλα εἶναι ἐτοίμη, χρήζει δέ μόνον τοῦ χρωματισμοῦ. Παρακαλεῖται ἐπομένως ἡ Β. αὕτη Γραμματεία νά διατάξει τά δέοντα, ὥστε νά τελειοποιηθῇ μέν οὕτως ἡ Βιβλιοθήκη, νά μετακομισθῶσι δ' ὅσον τάχιστα εἰς αὐτήν τά ἐν διαφόροις οἰκήμασι καί κιβωτίοις κείμενα βιβλία πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν καθηγητῶν καί φοιτητῶν».²⁴

Ἡ γνώμη τοῦ Ἐφόρου τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης Γ. Γεννάδιου, πού εἶχε διατυπωθεῖ στίς 20-4-1841, ἐπισημαίνει τήν ἔλλειψη σύγχρονων βιβλίων στήν πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη, πού τήν ὑπολογίζει σέ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

20.000 τόμους. Προβλέπει ότι σέ δύο μήνες ή Δημόσια καί ή Πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη θά μεταφερθοῦν στό νέο κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου, πού διαθέτει τέσσερις αἶθουσες γιά Βιβλιοθήκη, χωρητικότητας 150.000 τόμων. Ἡ συστέγαση τῶν Βιβλιοθηκῶν φαίνεται ὅτι ἔχει ἀποφασιστεῖ. Σχετικό Β. Διάταγμα θά ὑπογραφεῖ ἕνα σχεδόν χρόνο ἀργότερα, 19/31-3-1842: «Ἐπειδή αἱ Βιβλιοθήκαι ή τοῦ Δημοσίου καί ή τοῦ Πανεπιστημίου ἐκάστη χωρισμένη δέν εἶναι ἀρκετά συμπληρωμένη, διά νά ἐπαρκέση εἰς τόν σκοπόν της, καί ἐπειδή ἐπομένως εἶναι ὠφελιμώτερον καί διά τό κοινόν καί διά τό Πανεπιστήμιον νά ἐνωθῶσιν ἀμφοτέραι πρός τό παρόν, ἐπί τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας, ἐπιτρέπομεν νά μετατεθῇ προσωρινῶς ή Δημόσιος Βιβλιοθήκη εἰς

Ἡ οἰκία Κλεάνθη στήν Πλάκα, ὅπου στεγάστηκε τό Πανεπιστήμιο καί ή Βιβλιοθήκη του (1837-1842).

τό κατάστημα τοῦ Πανεπιστημίου καί νά ἐνωθῇ μέ τήν ἰδιαιτέραν τούτου. Ἡ Γραμματεία θέλει φροντίση νά σφραγισθῶσιν ὅλα τά βιβλία τῆς δημοσίου Βιβλιοθήκης, καί νά σημειωθῶσιν εἰς ἰδιαίτερον κατάλογον».²⁵

Πρῶτος ἔφορος τῶν συστεγασμένων ἀλλά στήν πράξη ἐνωμένων μᾶλλον βιβλιοθηκῶν διορίστηκε ὁ γιατρός, λόγιος καί Φιλικός Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος, πού θά παραμείνει στή θέση αὐτή ὡς τό 1863, μέ ὑποβιβλιοθηκάριο τόν ἡπειρώτη Γεώργιο Ἀποστολίδη Κοσμητή (1805-1869), διευθυντή τῆς ἐθνικῆς τυπογραφίας ἀπό τό 1828 ὡς τό 1938, ὅποτε μετατέθηκε στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, ὅπου ὑπηρέτησε ὡς τό 1866.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Ἡ τοπική συνένωση τῆς «ἄστεγης» Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης μέ τήν «ἀποθηκευμένη» ὡς τότε Πανεπιστημιακή καί ἡ ἀνάπτυξή τους σέ τέσσερις καί ἀργότερα σέ περισσότερες αἰθουσες τοῦ ὁρόφου στήν πρόσοψη τοῦ Πανεπιστημίου, ἦταν μία λύση ἀνάγκης καί ὅπως θά δοῦμε ἔγινε αἰτία νόθευσης τῆς φυσιογνωμίας καί ἀκύρωσης τῶν σκοπῶν κάθε μιᾶς ἀπό τίς δύο βιβλιοθήκες. Βέβαια οἱ πρυτάνεις τοῦ Πανεπιστημίου, στίς ρητορικές τους ἰδεολογικές ἀναζητήσεις στό κλίμα τῆς Μεγάλης Ἰδέας, στήριξαν αὐτή τή συνένωση παρόλο πού φαίνεται νά ὑποπτεύονταν ὅτι ἦταν πράξη ἐπιβολῆς τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καί τραυμάτιζε τήν ὅποια αὐτονομία τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐλεγαν οἱ ρήτορες: Ἡ πρώτη ἐθνική βιβλιοθήκη στό χῶρο τῆς Ἀνατολῆς ἐνώθηκε τοπικά μέ τή βιβλιοθήκη τοῦ πρώτου

Στό κτήριο τοῦ Πανεπιστημίου στεγάστηκαν ἡ Ἑθνική καί ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, ἐνωμένες, ἀπό τό 1842 ὡς τό 1903 (αἰθουσες τοῦ ὁρόφου στήν πρόσοψη).

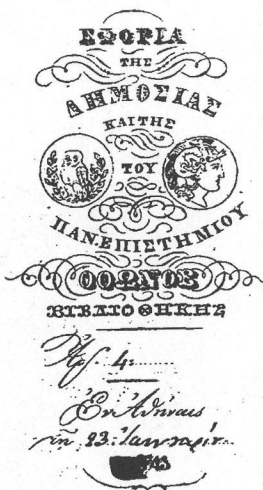
πανεπιστημίου τῆς Ἀνατολῆς καί συναποτελοῦν τή μεγάλη ἐλληνική βιβλιοθήκη: πανεπιστημιακή καί δημόσια.

Ὁ ἑφορος καί οἱ ὑπάλληλοι τῆς Βιβλιοθήκης διορίζονται καί ἐλέγχονται ἀπό τόν Ὑπουργό Παιδείας (οἱ ὑπάλληλοι διορίζονται χωρίς τή γνώμη τοῦ ἐφόρου), ἐνῶ οἱ παρεμβάσεις τῶν πρυτανικῶν ἀρχῶν δέν μποροῦν νά εἶναι παρὰ συμβουλευτικές, νά ἀφοροῦν ἀκαδημαϊκά θέματα. Στόν Πρύτανη ὑποβάλλεται ἐτήσια ἔκθεση τοῦ Ἐφόρου μέ τούς καταλόγους τῶν νέων προσκτήσεων τῆς Βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία δημοσιεύεται στόν ἐτήσιο ἀπολογισμό τοῦ Πανεπιστημίου, στή σειρά Λόγοι.

Οἱ προσφορές βιβλίων καί πρός τίς δύο βιβλιοθήκες συνεχίζονται καί εἶναι ἐντυπωσιακές. Οἱ Ἕλληνες τοῦ παροικιακοῦ καί τοῦ ἀλύτρωτου ἐλληνισμοῦ στέλνουν τίς προσφορές τους κυρίως στήν

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Ἐθνική Βιβλιοθήκη, προσβλέποντας μέ ἐλπίδες στό ἔθνικό κέντρο. Τά πανεπιστήμια καί οἱ ἀκαδημίες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς στέλνουν τίς ἐκδόσεις τους καί ἄλλα βιβλία στήν Πανεπιστημιακή. Οἱ ἰδιῶτες φιλέλληνες, ἀνάλογα μέ τήν πληροφόρησή τους καί τίς διασυνδέσεις τους, προτιμοῦν τή μία ἢ τήν ἄλλη βιβλιοθήκη ἢ σέ μερικές περιπτώσεις καί τίς δύο. Ὁ Ἐφορος Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος κινεῖ τίς διαδικασίες πλουτισμοῦ τῶν δύο βιβλιοθηκῶν ἀναζητώντας, ὅπου γῆς, τίς πηγές τῶν δωρεῶν καί τούς τρόπους προσέγγισής τους. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅπως σημειώσαμε, ὅτι ὁ ἴδιος, μέ τή βοήθεια τοῦ Γ. Ἀποστολίδη Κοσμητῆ, ἐκδίδει (1845-1853) ἀπό τά κατάλοιπα τοῦ Δημητρίου Γαλανοῦ, πού φυλάσσονται στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, τίς μεταφράσεις του ἀπό τά σανσκριτικά καί γιά νά

Ἐπιστολόχαρτο (1842-1862).

Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος.

μπορεῖ νά στέλνει σώματα αὐτῶν τῶν μεταφράσεων ὡς ἀντιχάρισμα στίς προσφορές τῶν ξένων ἰδρυμάτων, ἀφοῦ οὔτε ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη εἶχε, οὔτε τό Πανεπιστήμιο ἀπέκτησε, ὅλο τόν 19^ο αἰῶνα, σειρά ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων ἢ περιοδικό γιά νά ὑπηρετηθεῖ στοιχειωδῶς ἡ ἔννοια τῆς ἀνταλλαγῆς δημοσιευμάτων.

Οἱ ἀνάγκες ὅμως τῶν βιβλιοθηκῶν γιά τήν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν τους δέν καλύπτονται ἀπό τίς προσφορές. Ἀλλά καί τά χρήματα πού διατίθενται γιά τίς ἀγορές εἶναι ἀνεπαρκή. Γιά τήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη ἀγοράζονται χειρόγραφα καί παλαιές ἐκδόσεις ἑλληνικῶν βιβλίων ἢ ἑλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος καί ἀκόμη πρόσφατα βιβλία ξένων γιά τήν Ἑλλάδα· γιά τή Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τά ἀπαραίτητα κατά τή γνωμοδότηση τῶν Σχολῶν, κυρίως ξένα, σύγχρονα καί παλαιότερα. Ἡ σύνταξη τῶν καταλόγων βιβλίων γιά ἀγορά εἶναι δύσκολη, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν πλήρεις κατάλογοι τῶν ὑπαρχόντων.²⁶

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος περιγράφει μέ σαφήνεια τό πρόβλημα στόν πρυτανικό του λόγο τό 1844: «Δέν δυνάμεθα νά εἰπώμεν ὅτι ἔχομεν βιβλιοθήκην τελείαν, ἐξαρκούσαν εἰς τάς ἐπιστημονικάς, γραμματολογικάς καί τεχνολογικάς ἡμῶν χρείας καί ἀνάγκας· πολλοῦ γε καί δεῖ. Οἱ χαρίζοντες εἶναι βέβαια πολλῆς καί μεγάλης εὐγνωμοσύνης παρ' ἡμῶν ἄξιοι, δέν χαρίζουσιν ὅμως πάντοτε ὅ,τι ἡμεῖς χρειάζομεθα, ἀλλ' ὅ,τι αὐτοί ἔχουσιν ἢ προαιροῦνται· ὅθεν καί πολλά λαμβάνοντες θέλομεν στερεῖσθαι οὐκ ὀλίγων, καί πολλάκις τῶν ἀναγκαιοτάτων· ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, π.χ. καί μάλιστα νέων, εἶμεθα ἐλλειπεῖς. Τό δέ παράδοξον, ὅτι ἐν ᾧ ἔχομεν συγγράμματα ἐκδεδομένα ἐν

Βερολίνω, ἐν Κοπενάγη, καὶ ἐν Οὐψάλῃ στερούμεθα τῶν ἐν Ἑλλάδι κατ' ἀσυγχώρητον παράβασιν τοῦ περὶ τούτων νόμου».²⁷

Τὰ ἴδια περίπου ἐπαναλαμβάνει τὸ 1857 καὶ προσθέτει ὅτι ἂν ὁ πλουτισμός τῆς βιβλιοθήκης γίνεται μόνο ἀπὸ τίς δωρεές «Θέλομεν ἔχει σωροὺς βιβλίων, μεταξὺ πολλῶν καλῶν, καὶ πλῆθος ὀλίγων χρησίμων ἀνωφελῶς πολλάκις καταργούντων τὸν τόπον, οὐδέποτε ὅμως συγγραμμάτων σειρὰν τακτικὴν, ἱκανὴν πρὸς τελείαν, ἰδιαιτέραν καὶ συνεχῇ σπουδῇ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κλάδου. Ἐπειδὴ δέ ἡ ἡμετέρα βιβλιοθήκη, ὡς βιβλιοθήκη οὐχὶ μόνον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ, εἰ θεὸς θέλει, καὶ τῆς Ἀνατολῆς συμπάσης, πρέπει νὰ περιέχῃ μέχρι συλλαβῆς πᾶν ἑλληνικόν καὶ περὶ ἑλληνικῶν γεγραμμένον, πάσας τὰς ἐπισήμους ἀκαδημαϊκὰς συλλογὰς καὶ πᾶν ἐν γένει πρὸς συστηματικῆς βιβλιοθήκης σύστασιν ἀναγκαῖον, διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ μέχρι τοῦδε, ἄλλος τρόπος ζητητέος. Ἐγὼ νομίζω ὅτι δωδεκακισχίλια δραχμαὶ κατ' ἔτος ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖαι».²⁸

Ἰδεολογικά εἴμαστε στὸ κέντρο τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ὁ Ἀσώπιος, παρόλο πού μιλάει γιὰ ἐνιαία βιβλιοθήκη, παρατάσσει τὰ αἰτήματα γιὰ πληρότητα καὶ τῶν δύο βιβλιοθηκῶν σύμφωνα μέ τοὺς σκοποὺς πού ἔχει κάθε μία νὰ ὑπηρετήσῃ: συγκέντρωση τῶν ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ περὶ Ἑλλάδος βιβλίων γιὰ τὴν Ἑθνικὴ, ἀλλὰ καὶ δημιουργία πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης γιὰ τίς ἀνάγκες κάθε ἐπιστημονικοῦ κλάδου. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἐκπροσώπους τοῦ κινήματος τοῦ διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ θιασώτης τῆς ρομαντικῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὑποστηρίζει τὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς ἐννοιας τῆς κεντρικῆς βιβλιοθήκης ἐνὸς κράτους πού ἀνήκει σέ ἓνα ἔθνος προορισμένο νὰ φωτίσῃ τὴν Ἀνατολή.

Τὰ χρήματα πού ζητοῦσε ὁ Ἀσώπιος καὶ οἱ διάδοχοί του στὴν πρυτανεία δέν δόθηκαν ποτέ. Ἔτσι, τὰ ἀναγκαῖα βιβλία δέν ἀγοράζονταν. Ἀντίθετα, οἱ προσφορές ἔμεναν στὰ κιβώτια, στίς ἀποθήκες ἢ στὸ πάτωμα, ἀφοῦ οὔτε τὸ προσωπικὸ οὔτε ὁ χώρος μποροῦσαν νὰ τίς ἀπορροφήσουν, παρόλο πού ὁ Ἐφορος πίεξε καὶ τὸ Πανεπιστήμιο παραχωροῦσε συνεχῶς χώρους γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς Βιβλιοθήκης.

Καὶ ἐνῶ ὅλοι περιγράφουν τὸ ἀδιέξοδο καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας δέν συζητᾷ τὸ προτεινόμενο σχέδιο γιὰ ἀνέγερση βιβλιοθήκης στὸ οἰκόπεδο πού παραχωρεῖ τὸ Πανεπιστήμιο, ὁ Πρύτανης Κ. Φρεαρίτης ζήτησε τὸ 1864 τὸ χωρισμὸ τῶν δύο βιβλιοθηκῶν, γιὰ νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τὰ βιβλία τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης: «Ἡ δημοσία βιβλιοθήκη πρέπει νὰ χωρισθῇ ἐντελῶς ἀπὸ τῆς τοῦ Πανεπιστημίου βιβλιοθήκης. Αὕτη εἶναι κτῆμα τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπερ μόνον τὸ Πανεπιστήμιον ἔχει δικαίωμα καὶ καθήκον μάλιστα νὰ διαχειρίζεται καὶ νὰ ἐποπτεύῃ. Οὐ μόνον δέ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἡ μετάθεσις τῆς δημοσίας βιβλιοθήκης εἰς ἄλλο μέρος ἐκτὸς τοῦ Πανεπιστημίου, ὁσημέραι καθίσταται ἀναγκαῖα καὶ ἀναπόφευκτος [...] οὐ μόνον ἵνα δυνηθῇ τὸ Πανεπιστήμιον νὰ διαθέσῃ τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ συλλογὰς ἐπιστημονικότερον καὶ εὐρύτερον [...] ἀλλ' ἵνα δυνηθῇ αὕτη ἡ δημοσία βιβλιοθήκη, ὡς ἀσθενὴς ἔχων ἀπόλυτον ἀνάγκην ἀλλαγῆς ἀέρος καὶ κλίματος πρὸς ἀνάρρωσίν του, νὰ σωθῇ ἐκ τοῦ θανατηφόρου μαρασμοῦ».²⁹

Τὸ κράτος δέν συζήτησε ποτέ τὸ χωρισμὸ τῆς Βιβλιοθήκης γιὰ νὰ μὴν ἀναγκαστεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα στέγασης τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πανεπιστήμιο δέν ἄρθρωσε ποτέ πειστικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ χωρισμοῦ, πέρα ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ χώρου καὶ τοῦ φόβου ὅτι δέν σημαίνονται ὅλα τὰ βιβλία τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης μέ εἰδικὴ σφραγίδα καὶ κινδυνεύει ἔτσι ἡ βιβλιακὴ του περιουσία.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ, καὶ γιὰ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ κράτους στὴν ἰδέα τῆς ἐνιαίας βιβλιοθήκης ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ὑποχωρητικότητά τοῦ Πανεπιστημίου, ὅτι τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1867, ὁ Φρεαρίτης

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

διορίζεται Έφορος τής Βιβλιοθήκης καί επί τῶν ἡμερῶν του συγχωνεύονται καί διοικητικά οἱ βιβλιοθήκες μέ τό μοναδικό τίτλο Ἐθνική.

Μπροστά στή νέα κατάσταση τό Πανεπιστήμιο ξεχνᾷ καί τά προβλήματα χώρου καί τά προβλήματα λειτουργίας καί θέτει τό περιουσιακό καί πάλι: διεκδικεῖ τό σύνολο τῶν βιβλίων καί τή μετονομασία τῆς Ἐθνικῆς σέ Ἐθνική τοῦ Πανεπιστημίου Βιβλιοθήκη. Οἱ διαξιφισμοί αὐτοί θά συνεχιστοῦν ἀλλά τό Ὑπουργεῖο διατήρησε ἐνιαία τή Βιβλιοθήκη ὥς τό 1903 ὅποτε τή μετέφερε στό κτήριο τῆς Βαλλιανείου Βιβλιοθήκης.

Φοιτητικό ἀναγνωστήριο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, στό Πανεπιστήμιο.
(ἀπό τό Λεύκωμα Ἡ Ἑλλάς κατά τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας, 1896).

Ἡ μίξερη λύση τῆς συνένωσης τῶν βιβλιοθηκῶν τό 1842 ἀντιστοιχοῦσε σέ πολλά ἀπό τά στοιχεῖα, ἀπό οἰκονομικά ὡς νοοτροπικά, πού συνιστοῦσαν τήν ἐλληνική πραγματικότητα, γι' αὐτό ἡ λύση αὐτή φάνηκε ἀνθεκτική στό χρόνο. Ἡ πολιτεία πού τήν ἐπέβαλε σάν πρόχειρη λύση δέν αἰσθάνθηκε ποτέ τήν κοινωνική πίεση γιά νά ἀποφασίσει τή μεταβολή της. Οἱ ἀνάγκες τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία μποροῦσαν νά ἱκανοποιηθοῦν καί χωρίς λειτουργική βιβλιοθήκη. Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα, οἱ παραδόσεις, ἀναπαράγονταν καί κυκλοφοροῦσαν εἴτε σέ τυπογραφική μορφή εἴτε σέ χειρόγραφη (λιθογράφη). Οἱ φοιτητές εἶχαν τά ἐγχειρίδιά τους καί τό «εἰδικό» φοιτητικό τους ἀναγνωστήριο στή Βιβλιοθήκη.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Οί ανάγκες τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων γιά τή συγγραφή μικρῶν μελετῶν, λόγων καί ἄρθρων καί κυρίως τή σύνταξη τῶν πανεπιστημιακῶν τους συγγραμμάτων (ἐρανίσματα, μεταφράσεις) μπόρεσαν νά βουλευτοῦν ὡς τό 1862 μέ τίς δυνατότητες τῆς ἐνιαίας βιβλιοθήκης, ἐνῶ ἀπό τό 1863 εἶχαν στή διάθεσή τους καί τήν ιδιαίτερη Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, μέ δικό της ἀναγνωστήριο σέ ιδιαίτερο χῶρο, καί μέ πρῶτο πυρῆνα τά βιβλία τοῦ Θεόρσιου πού ἀγόρασε τό Πανεπιστήμιο.

Τήν ιδιαίτερη πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη ταξινόμησαν δύο ὑφηγητές, ὁ Ἀναστάσιος Χρηστομάνος καί ὁ Ι. Περβάνογλου, ἐκπρόσωποι τῆς νεότερης γενιάς διδασκόντων τοῦ Πανεπιστημίου καί

Ἀναγνωστήριο ἐφημερίδων καί περιοδικῶν τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, στό Πανεπιστήμιο.
(ἀπό τό Λεύκωμα Ἡ Ἑλλάς κατά τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας, 1896).

φορέων τῆς προσπάθειας νά ὑπάρξουν καί δυνατότητες εἰδίκευσης καί ἔρευνας στό Πανεπιστήμιο. Ἡ βιβλιοθήκη αὐτή ἔμεινε στό Πανεπιστήμιο καί μάλιστα ὄχι χωρίς ἀντιδράσεις τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καί δέν συγχωνεύτηκε ποτέ μέ αὐτήν. Ὅταν ἀργότερα, πρὸς τό τέλος τοῦ αἵωνα, τά ἐργαστήρια, οἱ συλλογές, τά σπουδαστήρια καί τά φροντιστήρια τοῦ Πανεπιστημίου ἀπέκτησαν τή δική τους ξεχωριστή βιβλιοθήκη, φαίνεται ὅτι μοιράστηκε στίς νέες εἰδικευμένες βιβλιοθήκες.

Ἡ εἰδική πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη πλουτιζόταν ἀπό τό 1865 μέ τακτικές δαπάνες κατά Σχολή καί ὁ πρύτανης πανηγυρίζει γιά τή λειτουργία της, ἀλλά στό γύρισμα τοῦ λόγου του ἐπανέρχεται σέ παλαιότερες ἔμμονες ιδέες καί εὐχεται νά ἀποκτήσει ἡ βιβλιοθήκη τόσα βιβλία πού νά γίνει ἀντάξια

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

έθνικῆς βιβλιοθήκης. Καί τά πράγματα πρὸς τά ἐκεῖ ὁδηγοῦσαν. Ἄν οἱ δωρεές βιβλίων πού γνωρίζουμε ὅτι ἔγιναν στό Πανεπιστήμιο ἀπὸ Ἑλλήνες καί ξένους ἐντάχθηκαν σ' αὐτὴ τὴ βιβλιοθήκη, θά πρέπει νά ἀλλοίωσαν σέ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἔννοια τῆς εἰδικῆς βιβλιοθήκης, πού φάνηκε πρὸς στιγμὴν ὡς ὥριμο αἶτημα μέ συγκεκριμένες προδιαγραφές.³⁰

Πάντως τὸ Πανεπιστήμιο ὑποστήριξε τὸ δικαίωμά του ἔναντι τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καί τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας νά ἔχει καί νά πλουτίζει τίς δικές του εἰδικές βιβλιοθήκες. Γράφει ὁ Πρύτανης τοῦ 1897 στὸν Ὑπουργό Παιδείας: «Ἡ διδασκαλία τανῦν δέν γίνεται ἀπὸ τῆς ἔδρας μόνον, ἀλλὰ καί ἔμπρακτος, ἡ δὲ πρακτικὴ διδασκαλία καί ἡ ἐξάσκησις τῶν φοιτητῶν, δι' ἣν τοσαῦτα δαπανῶσιν σήμερον τά κράτη, εἶναι [...] ἀπαραίτητος. [...] Πᾶσα ὅμως νεωτέρα πρακτικὴ διδασκαλία ἀναγκαίως δέν δύναται νά εἶναι πρωτότυπος οὔτε ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς κέντροις, οὔτε δέ, καί ἔτι μᾶλλον παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ὀφείλει νά προβαίνει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ ἄλλων προγενεστέρων, σοφωτέρων καί ρηξικελευθοτέρων χαραχθεῖσων τροχιῶν. Ἄλλοτε μὲν συνέτρεχον πρὸς τοῦτο τά νεώτατα συγγράμματα καί ἐγχειρίδια, νῦν δὲ ἀρύονται οἱ διδάσκοντες ἐκ τῶν νεωστὶ μεγίστην καί ταχυτάτην διάδοσιν ἀποκτησάντων ἐπιστημονικῶν ἐφημερίδων καί περιοδικῶν. Δέν δύναται λοιπὸν οἷονδήποτε ἐργαστήριον νά στερηθῇ οὔτε ἐπὶ μίαν στιγμὴν πλήρους βιβλιοθήκης τῆς συγγενοῦς φιλολογίας καί πρὸ πάντων τῶν εἰδικῶν περιοδικῶν. Τούτου ἕνεκα ἰδρύθησαν ἐν ἅπασι τοῖς παραρτήμασι ἴδιαι εἰδικαὶ βιβλιοθήκαι καί σειραὶ τῶν ἀναγκαίων περιοδικῶν, ὧν ἄνευ οὔτε κἂν ἐπιτρέπεται νά λαλῶμεν περὶ ἐργαστηρίων τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου».³¹ Ὁ ἐπιστημονικὸς θετικισμὸς καί τὸ πνεῦμα τῆς εἰδίκευσης ἦρθε καί στό ἀθηναϊκὸ Πανεπιστήμιο.

Προσπαθήσαμε νά παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Πανεπιστημίου τὴν πορεία τῆς ἐνωμένης Βιβλιοθήκης ἀπὸ τὸ 1842 ὡς τὸ 1903, πού λειτούργησε στό κτήριο τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη ὅμως εἶναι δημόσια ὑπηρεσία καί παρόλη τὴν πανεπιστημιακὴ «συνάφεια» καί τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἰδιότητα κάποιων ἐφόρων της, λειτούργησε μέ τοὺς ὅρους πού διαμορφώνονταν κάθε φορὰ γιὰ τὸν κρατικὸ μηχανισμό καί σύμφωνα μέ τὴν ἀποστολὴ πού τῆς ἔταξαν: νά ἀκολουθήσει τίς πολιτικὲς καί ἰδεολογικὲς ἐπιλογές τῆς Πολιτείας. Ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη ἀπὸ τὸ 1842 ὡς τὸ 1920 διευθύνεται ἀπὸ Ἐφορο, πού διορίζει ὁ Ὑπουργός, χωρὶς ὀρισμένη θητεία, μέ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὸ 1863 ὡς τὸ 1920, ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη νά ἀλλάξει ἐφόρους περισσότερο ἀπὸ εἴκοσι φορές μέ ἀντίστοιχες ἐπιπτώσεις στὶς ἐπιλογές ὀργάνωσης καί λειτουργίας ἐνός ἀδιαμόρφωτου θεσμοῦ. Ἀπὸ τὸ 1920 ὁ Ἐφορος ὀνομάστηκε Διευθυντὴς καί ἓνας νέος θεσμός, αὐτὸς τοῦ Ἐφορευτικοῦ Συμβουλίου, τῆς Ἐφορείας, μπῆκε στὴ ζωὴ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης. Στὶς συνθέσεις τῆς Ἐφορείας περιλαμβάνονται πανεπιστημιακοὶ καί ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, ἐκπρόσωποι ὑπουργείων, φορέων καί τῶν ἐργαζομένων στὴν ΕΒΕ, καθὼς καί ὁ Διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης ὡς εἰσηγητής.

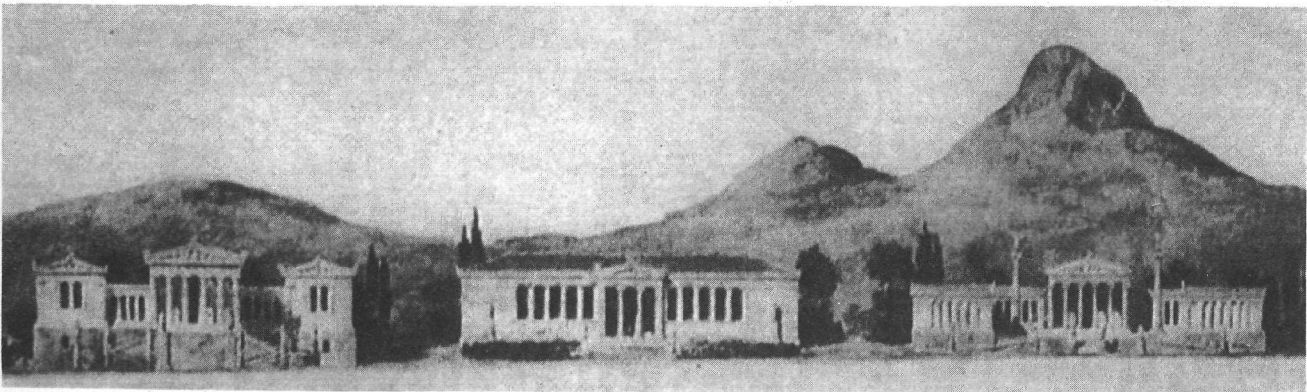
Ἡ ἐξέταση τοῦ νομικοῦ πλαισίου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης δέν ἀναδεικνύει μεγάλες μεταρρυθμίσεις, ἀλλὰ ἐπαναλήψεις διατάξεων μέ διαφορετικὲς διατυπώσεις. Στὶς 4-12-1856 ὑπογράφηκε ὁ *Κανονισμὸς τῆς Δημοσίου καί τῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βιβλιοθήκης*,³² πού βασίζεται στό νόμο περὶ συλλογῶν τοῦ 1834 καί περιγράφει στὰ 65 ἄρθρα του μέ λεπτομέρειες τὴ λειτουργία τῆς Βιβλιοθήκης. Προβλέπεται ἡ σύνταξη δύο κύριων καταλόγων (ἀλφαβητικὸς καί καθ' ὕλην) καί εἰσάγεται ἡ ὑποχρέωση τήρησης σέ τετράγωνα δελτία κινητοῦ ἀλφαβητικοῦ καταλόγου, ὁ ὁποῖος δέν φαίνεται ὅτι προοριζόταν γιὰ χρῆση τῶν ἀναγνωστῶν, στοὺς ὁποίους κοινοποιοῦνται, μέ ἄδεια τοῦ Ἐφόρου, οἱ χειρόγραφοι κατάλογοι, ἐνῶ προβλέπεται ἡ ἐκτύπωση τοῦ καταλόγου τῶν εἰσερχομένων βιβλίων ἀνά πενταετία. Θεσμοθετεῖται ἐπίσης ὁ ἐφαρμοζόμενος ἤδη δανεισμὸς στοὺς διαπρεπεῖς πνευματικούς

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

άνθρώπους. Πρόκειται για ένα θεσμό, ο οποίος στην εφαρμογή του δημιούργησε μεγάλα προβλήματα και εξαιτίας της χαλαρής εφαρμογής από τη Βιβλιοθήκη, αλλά και των υπερβολικών απαιτήσεων των αναγνωστών και κυρίως της ασυνέπειας στην επιστροφή των δανειζομένων, που οδήγησαν ακόμη και στην απώλεια βιβλίων. Για να αποφεύγονται κάποιες ομάδες αναγνωστών, προβλεπόταν να μη δίνονται στους αναγνώστες μυθιστορήματα, πολιτικά και εφημερα φυλλάδια και στο αναγνωστήριο των εφημερίδων οι εφημερίδες της ημέρας.

Επί της Έφορείας Κ. Φρεαρίτη, ύστερα από τη διοικητική συνένωση των βιβλιοθηκών (1866), έγινε μεγάλη προσπάθεια να ολοκληρωθεί η σύνταξη των καταλόγων 45.137 τόμων, προκειμένου να εκδοθούν. Ειδικοί καταλογογράφοι κατέγραψαν τα σλαβικά, ρωσικά, τουρκικά, αραβικά και ρουμανικά βιβλία.³³

Τό 1867 η Βιβλιοθήκη ανέθεσε στο γερμανό Αϊμίλιο Στεφφενχάγεν την οργάνωσή της και εκείνος, στα τρία χρόνια που εργάστηκε, εισήγαγε γερμανικό σύστημα οργάνωσης του υλικού με 3 καταλόγους σε κινητή μορφή (δελτία) και καταγραφή σε κατάστιχα: α) επιστημονικός κατάλογος ή καθ' ύλην, β) αλφαβητικός ή εύρετήριο και γ) τοπικός ή κατά τμήμα. Η όλη προσπάθεια δεν ολοκληρώθηκε, αφού τό 1875 από τους κινητούς καταλόγους (σε δελτία) υπήρχαν μόνο ο επιστημονικός και ο αλφαβητικός, ενώ από τους μόνιμους (σε κατάστιχα) υπήρχαν μόνο τέσσερα τμήματα του επιστημονικού. Στο θέμα της κατάταξης των βιβλίων είναι ενδιαφέρουσα η παρέμβαση του Έφορου Σπ. Κόμνου (1871), που ζητούσε να υπάρχει ξεχωριστό τμήμα με τα βιβλία νεοελληνικής φιλολογίας, δηλαδή του συνόλου της πνευματικής παραγωγής των νεοελλήνων σε όλες τις επιστήμες, από την Τουρκοκρατία και ύστερα (γνώμη που συμμεριζόταν και ο βιβλιοφύλακας Γ. Κρέμος): «Η ελληνική φυλή από της εις τούς Όθωμανούς υποδουλώσεως αυτής οὐδέποτε ἔπαυσεν ἀτενίζουσα εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀντλοῦσα ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς ὅ,τι ἠδύνατο διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ 1821». Φυσικά ο γερμανός ταξινόμος απάντησε ότι η κατάταξη της Βιβλιοθήκης κατά επιστήμες και όχι κατά γλώσσες, δεν επιτρέπει τέτοιο τμήμα, με αποτέλεσμα να περιορισθεί η νεοελληνική ένότητα «εἰς τὸ μικρότατον καὶ πτωχότατον τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας τμήμα». Τό σύνολο των δελτίων ήταν 48.448 για 46.221 τίτλους και 92.618 τόμους ή τεύχη. Η καταγραφή αὐτοτελῶς των τόμων και των τευχῶν (διανομῶν) προξenoῦσε μεγάλα προβλήματα στην καταμέτρηση των βιβλίων κάθε φορά, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται λαθεμένες έντυπώσεις για τό μέγεθος των ἀπωλειῶν βιβλίων, ιδιαίτερα ἀπό τό δανεισμό, καὶ ἀλλεπάλληλους κύκλους συζητήσεων καὶ κατηγοριῶν. Τό ταξινομικό σύστημα κατηγορήθηκε, ἀλλά οἱ διορθώσεις του δέν φαίνεται νὰ βελτίωσαν τά πράγματα. Τό σύστημα αὐτό θά διαδεχθεῖ ἀργότερα τό σύστημα τῆς Χάλλης, τό ὁποῖο καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται ἕως

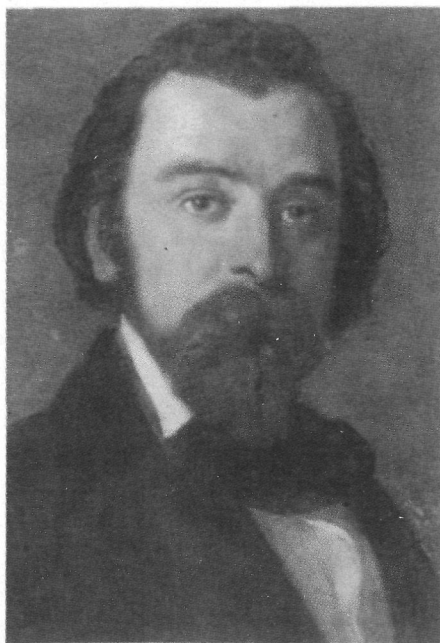

Θεόφιλος Χάνσεν, 1859, 'Η «τριλογία»: Μουσείο ἢ Βιβλιοθήκη - Πανεπιστήμιο - Ἀκαδημία.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

σήμερα. Τή δεκαετία τοῦ 1880 τυπώθηκαν ἔντυποι κατάλογοι πέντε ἐνοτήτων τῆς Βιβλιοθήκης (Θεολογία, Ἀρχαιολογία, Γλωσσολογία, Ἑλληνική Φιλολογία καὶ Λατινική Φιλολογία) καὶ ἀνεστάλη ἡ ὁλοκλήρωση καὶ συνέχιση τοῦ κινητοῦ καταλόγου, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀποδιοργάνωση τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς συνεχοῦς ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ. Ἀπό τό 1903 ἐπανῆλθε ὁ κινητός κατάλογος.³⁴

Στούς ἀπολογισμούς τῶν πρυτάνεων τοῦ Πανεπιστημίου, πού τυπώνονταν κάθε χρόνο, ὑπῆρχαν συνήθως καί οἱ κατάλογοι τῶν νέων προσκτήσεων τῆς Βιβλιοθήκης. Τό 1891 καί τό 1896 ἡ Ἑθνική Βιβλιοθήκη ἐκδίδει τούς ἐτήσιους καταλόγους της αὐτοτελῶς (Γ. Κωνσταντινίδης), κάτι πού θά ἐπαναληφθεῖ 40 χρόνια ἀργότερα, τό 1934, μέ τήν ἔκδοση τῆς ἐτήσιας Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ 1931, ἀπό τήν ΕΒΕ. Τήν προσπάθεια θά συνεχίσει τό Γενικό Συμβούλιο Βιβλιοθηκῶν τῆς Ελλάδος, πού θά καλύψει τήν Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1932-1939 (τεύχη 2-9), ἐνῶ ἄλλα 10 τεύχη τῆς ἴδιας σειρᾶς θά περιλάβουν μεταφρασμένα καί πρωτότυπα βοηθήματα γιά τό βιβλιοθηκονόμο, τό βιβλιογράφο, τόν

Θεόφιλος Χάνσεν.

Ἑρνέστος Τσίλλερ.

ἀναγνώστη. Ὁ Β' Παγκόσμιος πόλεμος θά διακόψει αὐτή τήν προσπάθεια (ὁ Ὁδηγός καταλόγου χειρογράφων τοῦ Λίνου Πολίτη, πού εἶχε ἐτοιμαστεῖ προπολεμικά, θά ἐκδοθεῖ στήν ἴδια σειρά τό 1961). Ἀπό τό 1990 ἡ ΕΒΕ ἄρχισε νά ἐκδίδει τήν ἐτήσια Ἑλληνική Βιβλιογραφία (1989-1994), βιβλιοθηκονομικούς βοηθητικούς καταλόγους, πρότυπα καί ἐγχειρίδια γιά τίς βιβλιοθηκονομικές ἀνάγκες. Ὁ κατάλογος τῶν ἀρχετύπων τῆς ΕΒΕ (Γιάννης Κόκκωνας, 1983) ἀναμένει τή συνέχειά του στόν τόμο τῶν καταλόγων τοῦ ὑλικοῦ κατά κατηγορίες.

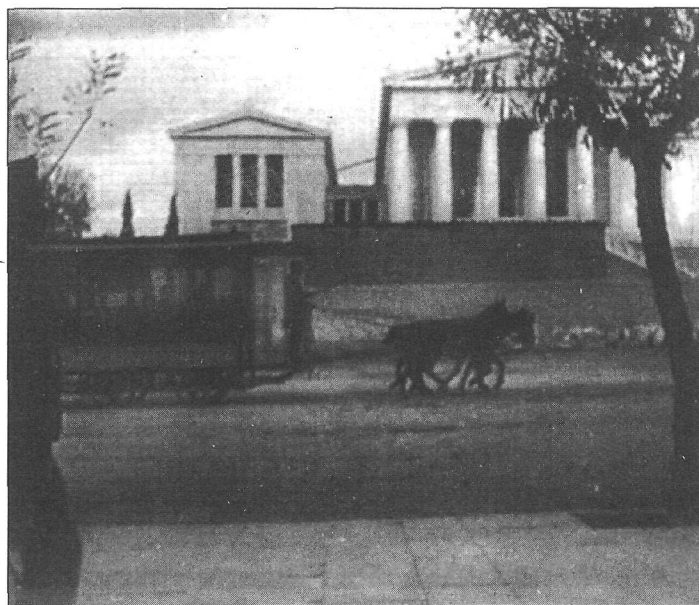
Οἱ ρυθμοί πλουτισμοῦ τοῦ τμήματος χειρογράφων (1832: 37, 1866: 600, 1876: 765, 1892: 1.856, 1940: 3.000, 1955: 3.121, 1996: 4.307) δέν εἶναι σέ ἀντιστοιχία μέ τούς ρυθμούς καταλογογράφησης. Ὁ κατάλογος τοῦ Σοφοκλή Οἰκονόμου πού ἀνατέθηκε τό 1866 δέν περατώθηκε, καί τό 1870 ἀνατέθηκε στόν Γεώργιο Κρέμο, βιβλιοφύλακα, ὁ ὁποῖος περιέγραψε 200 θεολογικά χειρόγραφα. Ὁ κατάλογος τυπώθηκε τό 1876 ἀλλά δέν κυκλοφόρησε. Ὁ πρῶτος ἐπιμελητής τοῦ τμήματος χειρογράφων (1883-1891)

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Ίωάννης Σακκελίων συνέταξε κατάλογο 1.856 χειρογράφων και εκδόθηκε από το γιό του Άλκι-βιάδη τό 1892. Ο κατάλογος των χειρογράφων 1.857-2.500 του Λίνου Πολίτη θά δημοσιευτεί τό 1991 και των χειρογράφων 3.122-3.369 του Π. Γ. Νικολόπουλου τό 1996.³⁵

Η δημιουργία Ίστορικού Άρχείου στην ΕΒΕ τό 1895 συνδέεται μέ την έλλειψη των Γενικών Άρχείων του Κράτους, που ιδρύονται μόλις τό 1914 και είναι παράλληλη μέ τή δημιουργία του Άρχείου της Ίστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας (1882). Τίς περιστασιακές δωρεές διαδέχονται επιτυχείς προσπάθειες απόκτησης τμημάτων κρατικών, δικαστικών, κοινοτικών και ιδιωτικών αρχείων.³⁶

Η προσωρινή συστέγαση της Έθνικής Βιβλιοθήκης μέ την Πανεπιστημιακή τό 1842 κράτησε ως τό 1903, όποτε και μεταφέρθηκαν οι διοικητικά ένωμένες βιβλιοθήκες στο νέο κτήριο, τή Βαλλιάνειο Έθνική Βιβλιοθήκη, που θεμελιώθηκε σε οικόπεδο του Πανεπιστημίου (παραχώρηση: 1859) μέ σχέδια του Θεόφιλου Χάνσεν και ολοκληρώθηκε μέ την επίβλεψη του Έρνέστου Τσίλλερ από τό 1888 ως τό 1903, μέ δαπάνες των αδελφών Παναγή, Μαρίνου και Άνδρέα Βαλλιάνου. Άλλά και στο νέο κτήριο ή

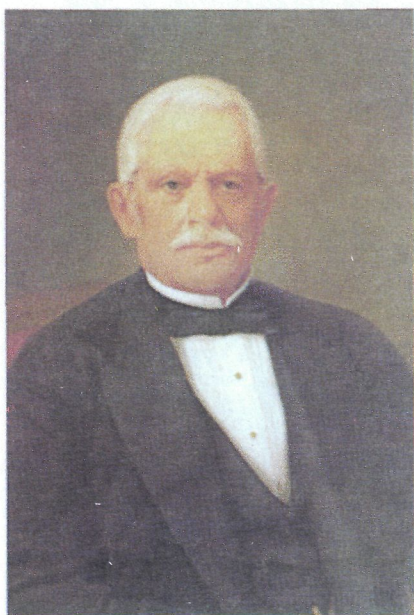
Ο ίπποτροχιόδρομος εμπρός από την ανεγειρόμενη Έθνική Βιβλιοθήκη.

συνύπαρξη των δύο βιβλιοθηκών δέν έπαψε νά γεννᾶ προβλήματα. Η πρωτοβουλία για τό χωρισμό των βιβλιοθηκών ανήκει τώρα περισσότερο στην Έθνική Βιβλιοθήκη, που από τό 1920 έχει νέο νομικό πλαίσιο. Τό 1929 ό Διευθυντής της ΕΒΕ ζητᾶ από τό Πανεπιστήμιο τό χωρισμό των βιβλιοθηκών «ως συνέπειαν της ειδικοποιήσεως των βιβλιοθηκών, αντιθέτως προς την επικρατήσασαν σφαλεράν παράδοσιν της οίκουμενικότητος»³⁷ και την άμεση μεταφορά του φοιτητικού Άναγνωστηρίου από την ΕΒΕ στη Φοιτητική Λέσχη. Η όργάνωση του φοιτητικού Άναγνωστηρίου στη Φοιτητική Λέσχη έγινε από βιβλιοφύλακα της ΕΒΕ (1930).

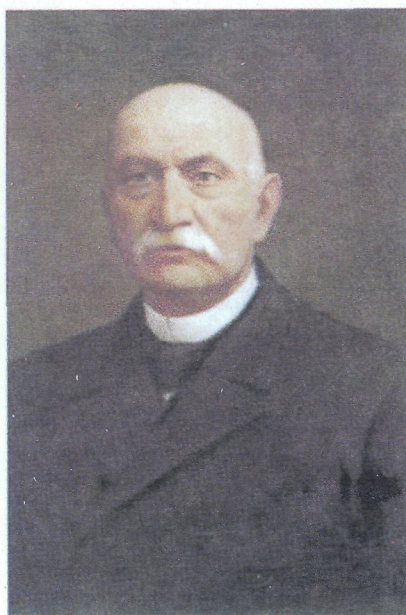
Ο μελετητής της ίστορίας της Έθνικής Βιβλιοθήκης διαπιστώνει ότι τό κτηριακό είναι τό μεγαλύτερο και διαρκέστερο πρόβλημά της. Ύστερα από τό Μέγα Λουτρό, τίς μισοερειπωμένες Έκκλησιές της περιόδου 1834-1842, υπήρξε ή λύση της συστέγασης στο Πανεπιστήμιο Άθηνών, όπου

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

γρήγορα φάνηκαν τά προβλήματα, αφού οι έφοροι ήταν υποχρεωμένοι νά ζητούν από τούς πρυτάνεις χώρους πού ήταν απαραίτητοι γιά τή διδασκαλία, τά εργαστήρια καί τά γραφεία τών άρχών του Πανεπιστημίου καί τών Καθηγητών. Η λύση πού έπινοήθηκε τήν περίοδο 1870-1875 γιά επέκταση τών βιβλιοστασιών μέχρι τήν όροφή, δημιούργησε προβλήματα λειτουργικότητας καί άερισμού, αλλά δέν έλυσε τό πρόβλημα, τό ανέβαλε. Όλα αυτά παράλληλα μέ τό όραμα καί τήν έλπίδα ενός νέου κτηρίου του όποιου τό άρχικό σχέδιο-πρόταση του Θεόφιλου Χάνσεν δημοσιεύτηκε τό 1859 (μαζί μέ τά άλλα δύο κτήρια τής «τριλογίας», τό Πανεπιστήμιο καί τήν Άκαδημία, αλλά καί τό Όφθαλμιατρείο καί πρόταση γιά τό ναό τών Καθολικών) χωρίς νά έχει αποφασιστεί άν αυτό θά είναι Μουσείο ή Βιβλιοθήκη.³⁸ Τό λαμπρό κτήριο, όπως σχεδιάστηκε τό 1884 καί οίκοδομήθηκε (1888-1903), έδειξε πολύ γρήγορα, όταν τό 1903 μεταφέρθηκε σ' αυτό ή Βιβλιοθήκη, ότι είχε λειτουργικές ατέλειες οί όποιες δέν ξεπεράστηκαν: πρόβλημα στεγανότητας τής στέγης, βιβλιοστασιών πού δέν ήταν δυνατόν νά τοποθετηθούν στήν άριστερή πτέρυγα, αφού εκεί λειτουργούσε τό φοιτητικό άναγνωστήριο ως τό

Μαρίνος Βαλλιάνος.

Παναγής Βαλλιάνος.

Άνδρέας Βαλλιάνος.

1931· όταν απομακρύνθηκε τό φοιτητικό άναγνωστήριο, ή ιδέα τής τοποθέτησης βιβλιοστασιών εγκαταλείφθηκε γιά στατικούς λόγους. Οί χώροι τών γραφείων, τής επεξεργασίας του ύλικού, τών εργαστηρίων καί τών αποθηκών δέν έπαρκούσαν. Η έλληνική μίζερια «κληροδότησε» καί τήν Έθνική Βιβλιοθήκη μέ τή «φιλοξενία» του Λαογραφικού Άρχείου καί αποθηκών του Έλεγκτικού Συνεδρίου (ως τό 1942). Οί συζητήσεις γιά αλλαγές στό κτήριο άρχισαν από τή δεκαετία του 1920, ένω από τήν έπόμενη δεκαετία άρχίζει νά καλλιεργείται ή ιδέα οίκοδόμησης βοηθητικού κτηρίου στον πίσω κήπο.

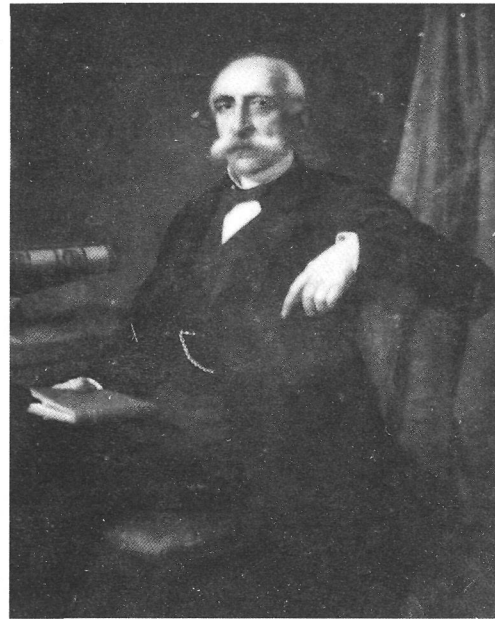
Όλόκληρο τό 19^ο αιώνα καί μέ φθίνουσα πορεία κατά τόν 20^ο συνεχίζονται οί προσφορές βιβλίων προς τήν Έθνική καί τήν Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη. Από τίς έξήντα περίπου σημαντικές δωρεές πού γνωρίζω, σημειώνω εκείνες του Σπυρίδωνος Βαλέτα στήν Πανεπιστημιακή (1843: 228 τίτλοι), του Δημητρίου Νίτζου στήν ΕΒΕ (1847: 500 τίτλοι), του Ιωάννη καί του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου στήν

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Πανεπιστημιακή (1857: 396 τίτλοι), τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου στήν ΕΒΕ (1878: 2.000 τόμοι), τοῦ Ἰωάννη Βελούδη, ἐφόρου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης Βενετίας (1888: 4.000 τόμοι), τοῦ Ἀντωνίου Θεοδώρου Ἠπίτη στήν ΕΒΕ (1890: 6.000 τόμοι), τοῦ Τάσου Νερούτσου Βέη στήν ΕΒΕ (1892: 636 τίτλοι), τοῦ Μάρκου Ρενιέρη στήν ΕΒΕ (1897: 9.000 τόμοι), πού χαρακτηρίστηκε ὡς ἡ μεγαλύτερη δωρεά στήν ΕΒΕ, τοῦ Παναγιώτη Γεννάδιου στήν ΕΒΕ (1919: 3.289 τόμοι) καί τοῦ Χατζηνικήτα Κλαδάκη ἀπό τή Σύμη (1962: 437 τίτλοι). Καί ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη καί ἡ Πανεπιστημιακή, φάροι προορισμένοι νά φωτίσουν τό ἔθνος καί τήν Ἀνατολή, δέχονται τίς δωρεές τῶν Ἑλλήνων καί τῶν φιλελλήνων, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τή μεγάλη πηγὴ ἀπόκτησης ξένων βιβλίων, ἔστω καί παλαιότερων, ἀφοῦ ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη λίγα μπορεῖ νά ἀγοράζει ἀπό κρατικούς πόρους καί τό κληροδότημα τῶν Ἰωνιδῶν, ἐνῶ τό Πανεπιστήμιο ἀγοράζει μόνο τά εἰδικά ἐπιστημονικά βιβλία πού εἰσηγοῦνται οἱ Σχολές του.³⁹ Ἀπό τίς ἀγορές, πού πραγματοποιήθηκαν εἴτε ἀπό τήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, εἴτε ἀπό τό κράτος, πρέπει νά μνημονευθοῦν τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα (1909) καί τοῦ Γεωργίου Α. Μαυροκορδάτου ἀπό τήν οἰκογένεια τοῦ Γεωργίου Μπαλτατζῆ (1930), πού μοιράστηκε στήν ΕΒΕ καί τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ὁ Γ. Α. Μαυροκορδάτος (1839-1902) εἶναι ὁ σημαντικότερος Ἕλληνας λόγιος βιβλιόφιλος, ἐμπνευστής πολλῶν λογίων ὅπως ὁ Κ. Σάθας, ὁ Emile Legrand, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε τή βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτου στό

Γ. Α. Μαυροκορδάτος.

Μάρκος Ρενιέρης.

Παρίσι καί δέχθηκε τή χορηγία του στήν ἐκδοση τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας.⁴⁰

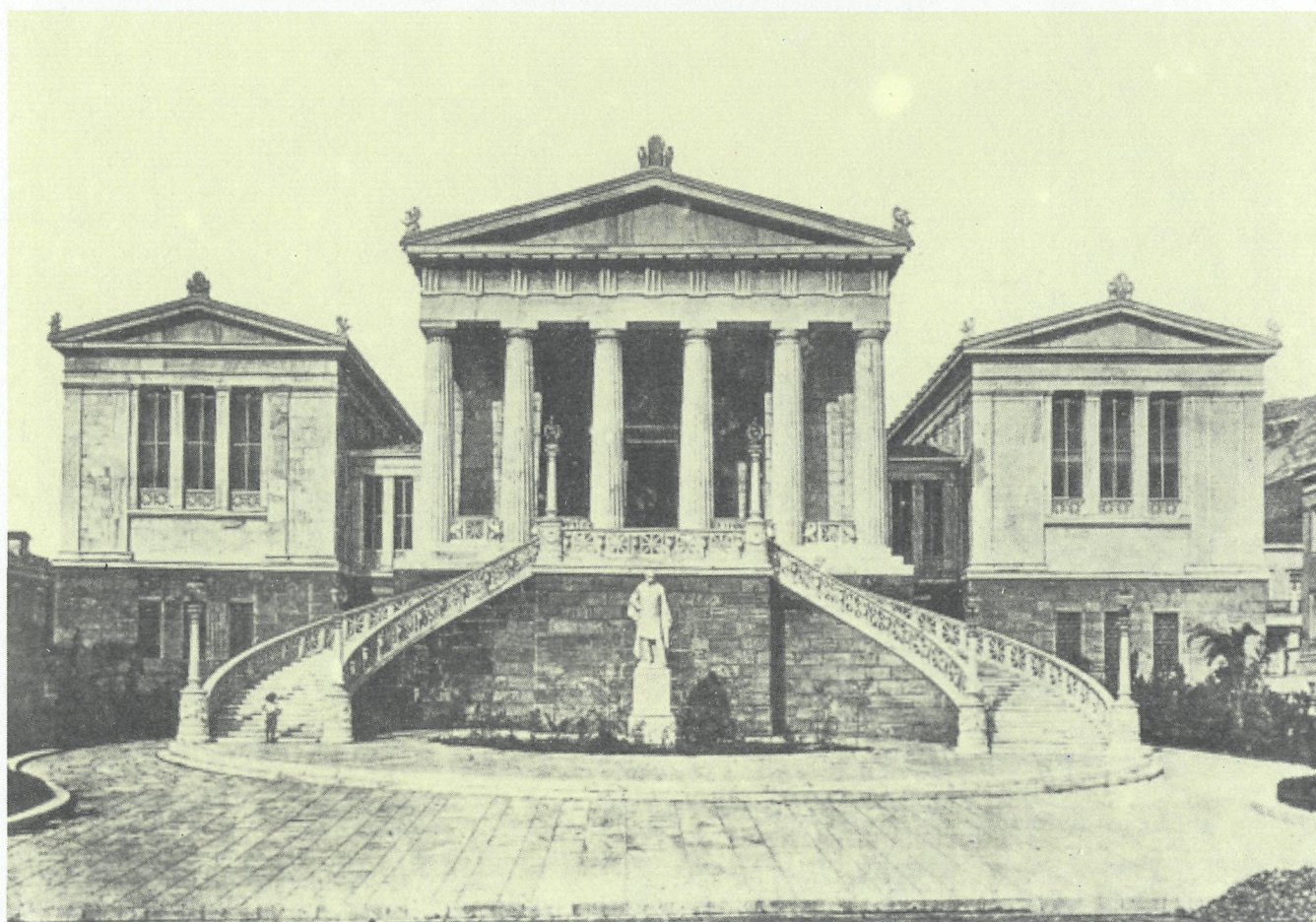
Γιά τό Νομισματικό Μουσεῖο δέν ἔγινε λόγος σ' αὐτό τό σχεδίασμα παρόλο πού ἀποτελοῦσε μέρος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἀπό τήν ἰδρυσὴ του τό 1829, μέ ἐνιαία διεύθυνση ὡς τό 1890, πού χωρίστηκε καί πῆρε στίς νέες του ἐγκαταστάσεις καί τά βιβλία νομισματολογίας, πού ἀνήκαν στήν ἐνιαία Ἐθνική Βιβλιοθήκη καί κάποια προέρχονταν ἀπό δωρεές ἢ ἀγορές τῆς Βιβλιοθήκης καί τοῦ Πανεπιστημίου.⁴¹

Οἱ σχέσεις τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης μέ τά συναφὴ ἰδρύματα τῆς χώρας δέν ἀναπτύχθηκαν: μέ τή

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς ὑπῆρχε μία ἀμήχανη παράλληλη πορεία χωρίς συνεργασία, ἐνῶ μέ τήν Ἱστορική καί Ἑθνολογική Ἑταιρεία καί ἀντιπαλότητα, ἐξαιτίας τῆς παράλληλης διεκδίκησης ἀρχειακῶν συλλογῶν. Μέ τίς ἐπαρχιακές δημόσιες καί δημοτικές βιβλιοθήκες δέν δημιουργήθηκαν τρόποι ἐπικοινωνίας καί ἀλληλοπληροφόρησης καθώς, οἱ σχετικοί νόμοι «ἐξασφάλισαν» ἀκατανόητη «ἀνεξαρτησία» στίς βιβλιοθήκες.

Τό Γενικό Συμβούλιο Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, πού ιδρύθηκε τό 1931, δέν μπόρεσε νά ὀδηγήσει τίς βιβλιοθήκες στή συνεργασία καί στήν ἐπικοινωνία. Ἴσως τώρα ἔχει ἔρθει ἡ ὥρα γιά μία νέα ἐθνική βιβλιοθήκη, ἐπικεφαλῆς ἑνός πολυσυνδεδεμένου ἠλεκτρονικά δικτύου βιβλιοθηκῶν, χωρίς ἡγεμονισμούς: ἡ ἐθνική ἀπογραφή τοῦ βιβλιακοῦ πλούτου τῆς χώρας θά εἶναι ἠλεκτρονική καί ἐνιαία καί τό ἰδιοκτησιακό καθεστῶς κανενός βιβλίου δέν θά «ἀπαγορεύει» στόν πολίτη τήν ἐλεύθερη πρόσβαση.

Ἡ Ἑθνική Βιβλιοθήκη γύρω στό 1900.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τό σχεδιάσμα αυτό γράφτηκε για τις επείγουσες ανάγκες του Καταλόγου της Έκθεσης Θησαυροί της Εθνικής Βιβλιοθήκης και αναγκαστικά στηρίχτηκε στα δεδομένα παλαιότερων έρευνών μου συμπεράσματά τους καταγράφηκαν σέ προηγούμενα δημοσιεύματά μου, από τά όποία τό σχεδιάσμα αυτό κάποτε έρρανίζεται. Η έλλειψη χρόνου δέν μου επέτρεψε νά έρευνήσω τό άταξιόμητο έως τό 1997 Άρχείο της Εθνικής Βιβλιοθήκης· τήν άπογραφή και τήν ταξινομήσή του άνέλαβε ή ιστορικός Έλευθερία Κυρίμη-Κωστοπούλου, τήν όποία εύχαριστώ για όσες πληροφορίες μου έδωσε. Ένα σύντομο ιστορικό διάγραμμα για τήν ΕΒΕ δημοσίευσα στό φυλλάδιο: *Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Άποστολή και ύπηρεσίες προς τούς πολίτες*, Άθήνα, ΕΒΕ, 1998, σ. 7-17.

1. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Η σχολική βιβλιοθήκη τό 19^ο αιώνα. Η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου και του Έλληνικού Σχολείου Ναυπλίου (1833-1935)*, Άθήνα 1995, σ. 20 κ. έ.

2. Άποτελούν σημαντική μαρτυρία για τίς μετατοπίσεις στό χώρο τών νοοτροπιών, από τό ιδιωτικό, στό δημόσιο τοπικό και από εκεί στό έθνικό, όσα γράφει ό Ίγνάτιος μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας, από τήν Πίζα, 24-2-1825, στόν Άνδρέα Λουριώτη στό Λονδίνο, για τίς βιβλιοφιλικές διαδρομές του γραμματικού του Δημητρίου Μόστρα: «Ηξεύρεις, ότι άφ' ής ώρας ήλθαμεν έδω, άρχισεν ό Μόστρας νά άγοράζη βιβλία διά νά κάμη μίαν βιβλιοθήκην διά τήν Άρταν. Έκτοτε όλον άγοράζει, και καταγίνεται, και έγινε η Βιβλιοθήκη τόσον καλή και μεγάλη, ώστε ήμπορεί νά συγκριθί τώρα μέ τάς καλητέρας κοινάς βιβλιοθήκας της Εύρώπης [...]. Δέν είναι πλέον διά τήν Άρταν, άλλ' ήμπορεί νά γενή ή κοινή βιβλιοθήκη του Γένους, και νά δοθί όπου ήθελε κριθή εύλογον νά συσταθί τό κοινόν πανδιδακτήριον της Ελλάδος. Έγώ τό έλεγα πρό πολλού· ό Μόστρας ήθελε τήν Άρταν· αλλά τέλος πάντων και μόνος του έγνώρισεν ότι δέν είναι διά τήν Άρταν μία τοιαύτη βιβλιοθήκη και ότι τών καλών Έλλήνων ή Πατρίς είναι ή Ελλάς και όχι ό τόπος της γεννήσεώς των»: Λουκία Δρούλια, «Λογισύνη και βιβλιοφιλία. Ό Δημήτριος Μόστρας και ή βιβλιοθήκη του», *Τετράδια Έργασίας* 9, μέρος Α', (1987) 268· βλ. και σ. 231-232.

3. Βαγγέλης Σκουβαράς, «Ό φιλικός και δάσκαλος Ιωάννης Γ. Μακρής», *Είς μνήμην Κ. Άμάντου 1874-1960*, Άθήνα 1960, σ. 508-509. Δημήτριος Γ. Σερεμέτης, «Η Διαθήκη του διδασκάλου Ιωάννου Γ. Μα-

κρή (+1825)», Άρμενόπουλος, *Άφιέρωμα είς Μνήμην Πέτρου Γ. Βάλληνδα*, 16 (1962) 257-272. - Σκλαβενίτης, *Η σχολική βιβλιοθήκη...* σ. 23.

4. Α. Κοραής, Παρίσι 9-10-1823 προς Ίάκωβο Ρώτα, Τεργέστη: Άδαμάντιος Κοραής, *Άλληλογραφία*, τ. Ε', Άθήνα, ΟΜΕΔ, 1983, σ. 77. Τό σχέδιο συνόδευε έπιστολή του, 20-9-1823, προς Άλέξανδρο Μαυροκορδάτο, "Υδρα, και δημοσιεύτηκε μέ περικοπές στα *Έλληνικά Χρονικά* του Μεσολογγίου στίς 23-1-1824· τό πλήρες βλ. *Άλληλογραφία*, ό.π., σ. 63-66. Ό Κοραής θά στείλει άλλα 3 βιβλία του (Ίσοκράτης, Αΐσωπος, Πρόδρομος *Έλληνικής Βιβλιοθήκης*), τό 1826, εκ μέρους τών Ζωσιμάδων (1008 τόμοι). Και πάλι τόν ίδιο χρόνο και τό 1827 θά στείλει στή Φιλανθρωπική Έταιρεία Ναυπλίου μέ τόν Θ. Φαρμακίδη 100 σώματα *Πολιτικά* του Πλουτάρχου και 100 σώματα *Διαλόγων* και εκ μέρους του Άλέξανδρου Μαύρου 300 σώματα *Έγχειριδίου* του Έπικτήτου και 300 του *Κατά Λεωκράτους* του Λυκούργου. Τό 1825 είχε στείλει 823 τόμους διαφόρων βιβλίων του. Συνολικά 2.631 τόμοι. Μέρος τουλάχιστον αυτών τών βιβλίων πρέπει νά πέρασε στήν Άποθήκη τών βιβλίων (του Όρφανοτροφείου) και άς φοβάται για τήν τύχη τους, στήν έπιστολή του προς τόν Καποδίστρια της 11-1-1828, όπου δίνει και συγκεντρωτικά στοιχεία για τά περιεχόμενα τών άποστολών του: «Δέν έλειψα νά πέμπω δώρα τινά είς τήν έν Ναυπλία Φιλάνθρωπον όνομαζομένην εταιρίαν, ήτις δέν μ' έφιλανθρωπεύθη ουδέ καν μέ μίαν άπόκρισιν. Περί τών όποίων ζητείς τριών άντιτύπων τών πονημάτων μου έδίστασα μικρόν, άν έπρεπε νά τά στείλω· διότι έξ αυτών σχεδόν όσων μέλλεις νά εύρης μέρος είς τήν ρηθείσαν Έταιρίαν, και μέρος δώρα τών Ζωσιμάδων, άμέσως σταλέντα δι' έμού, είς αυτήν τήν Βουλήν, ήτις ουδ' αυτή μέ ήξίωσεν άποκρίσεως, ίσως δέ ουδέ τούς Ζωσιμάδας. Άπό τήν παράξενον ταύτην σιωπήν και από τάς λοιπάς των πράξεις συμπεραίνω, ότι και τά βιβλία, άν δέν έσκορπίσθησαν κακήν-κακώς (φεύ!) κοιτάζονται άκόμη άμελημένα είς καμμίαν γωνίαν» (Κοραής, *Άλληλογραφία...*, ό.π., τ. Σ', Άθήνα 1984, σ. 73· πβ και Σταῦρος Χ. Σκοπετέας, «Μυστικές εταιρείες κατά τήν Έλληνικήν Έπανάστασιν», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* 2 (1958) 291). Τίς άποστολές τών βιβλίων αλλά και τούς φόβους του Κοραή έπιβεβαιώνει ό Γραμματέας Έκπαίδευσης Ν. Χρυσόγελος: «Πολλά τών βιβλίων τούτων, όσα στάλθησαν είς τάς παρελθούσας περιστάσεις, δέν διέφυγον τήν εκ του πολέμου πανωλεθρίαν· τά δέ διασωθέντα εκ τούτων, και όσα κατευθύνθησαν είς τήν κυβέρνησιν από του 1828, έτέθησαν εύτυχείς κρηπίδες είς τήν βι-

βλιοθήκην τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ἤδη συστηθέντος κεντρικοῦ σχολείου». (Γενική Ἐφημερίς, Αἴγινα 16-11-1829· πβ καὶ ἀρ. 86, 18-12-1829.)

5. «Σκέψεις περὶ σχηματισμοῦ Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ περὶ φιλολογίας», Ἑλληνικά Χρονικά, ἀρ. 74, 10 Σεπτεμβρίου 1824, σ. 3. Τό ἀρθρο εἶχε ἀρχίσει νά δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν ἀρ. 63, 2 Αὐγούστου 1824 καὶ ὁ Δ. Μόστρας ἀνταποκρίθηκε ἀμέσως: στέλνει ἀπὸ τὴν Πίζα, μέσω Ζακύνθου, συλλογὴ ἑλληνικῶν καὶ γαλικῶν βιβλίων καὶ οἱ ἐπιστάτες τοῦ Μεσολογγίου εὐχαριστοῦν γιὰ τὴν προσφορά «ὡς συντελεστοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὸν φωτισμὸν ἀνθρώπων γεννημένων νά ζοῦν ἐλεύθεροι» (Ἑλληνικά Χρονικά, ἀρ. 100, 10 Δεκεμβρίου 1824).

6. «Δύο βιβλιοθήκαις εἰς τὰς γωνίας ἔξω τῶν αὐτῶν ὀντάδων μέ τζιάμ τζεριζεφέδες καὶ μέ γιαλιά» (Κωνσταντῖνος Κ. Σπηλιωτάκης, «Τα ἐν Ναυπλίῳ κτίρια τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ (1824-1826)», ΔΙΕΕ 20 (1973 61). - «Υδρα 15 Μαΐου [1825]. Πρὸ πολλοῦ ἀρχισε νά ἀναπτύσσεται τὸ πνεῦμα τῆς φιλομαθείας εἰς τὴν Νῆσον μας [...] Ἦδη ἐδείχθη ἡ κοινὴ κλίσις τοῦ νά συστηθῇ δημοσία βιβλιοθήκη, καὶ δημόσια ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, τῶν ὁποίων τὴν σύστασιν θέλομεν διασαλπίζει ἐν καιρῷ εἰς τὸ Πανελλήνιον» (Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἀρ. 66-67, 5-6-1825).

7. Βλ. ἀπαρίθμηση τῶν μαρτυριῶν: Σκλαβενίτης, Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη..., σ. 24. Γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν σύγχρονων βιβλίων ὁ Μουστοξύδης εἰσηγεῖται στὸν Γραμματέα τῆς Ἐκπαίδευσης νά διαταχθοῦν «ὅλαι αἱ τυπογραφίαι τῆς Ἐπικρατείας νά ἀποστέλλωσιν εἰς τὸ ἔξῃς τρία ἀντίτυπα ὅλων τῶν ἀπὸ τὰ πιεστήρια τῶν ἐξερχομένων συγγραμμάτων, καὶ νά παρακινήθοῦν συγχρόνως οἱ διευθυνταὶ αὐτῶν καὶ οἱ συγγραφεῖς νά προσφέρουν τουλάχιστον ἓν ἀντίτυπον τῶν προτυπωθέντων εἰς αὐτάς βιβλίων. Αὐτὰ ἤθελαν μείνει εἰς παρακαταθήκην εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ὁρφανοτροφείου διὰ νά μοιρασθῶσι ποτέ εἰς τὰς συστηθησομένας βιβλιοθήκας τῆς Ἐπικρατείας καὶ οὕτως ἤθελαν συναχθῇ κατ' ὀλίγον οἱ καρποί τῆς ἐθνικῆς ἐπινοίας καὶ ἐπιστήμης» (Αἴγινα, 11-11-1829. ΓΑΚ, Παιδείας, φ. 21).

8. Αἰγιναία 1831, παράρτημα τοῦ πρώτου ἀριθμοῦ, σ. 33-42 (= Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, Κείμενα - πηγαὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Σειρὰ Τρίτη, Τὰ περὶ Παιδείας, μέρος Γ', Ἀθήνα 1968, σ. 1590-1591: Ὁ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ὁρφανοτροφείου Α. Μουστοξύδης, 31 Δεκεμβρίου 1830, Πρὸς τὴ Γραμματεία Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἐκπαιδευσεως).

9. Ἱστορικά ἔγγραφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἀθήνα 1967, σ. 121, 124-125. Ἡ προσπάθεια τοῦ Μουστοξύδη φέρνει στὸ νοῦ τίς προτάσεις τοῦ Κοραῆ (1807) στὸν Οἰκουμενικὸ πατριάρχη γιὰ τὸ ἴδιο θέμα: Α. Κοραῆ, Προλεγόμενα στοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς, Ἀθήνα 1984, σ. 255-262. (Στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης μέρος τρίτον· τὰ εἰς τὴν ἑκδοσιν τοῦ Ἰσοκράτους προλεγόμενα). Ἡ προσπάθεια Μουστοξύδη δέν πρέπει νά ἔφερε ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα. Ἐνα χρόνο μετὰ γράφει: «Εἰς ταῦτα τὰ συνιστῶντα τὴν ἀρτισύστατον Βιβλιοθήκην μας τυπωμένα βιβλία προστετέθησαν μέχρι τοῦδε συναχθέντα 24 παλαιὰ χειρόγραφα εἰς μεμβράναν καὶ βαμβάκοχαρτην, τὰ ὅποια κατὰ ἀλήθειαν εἶναι ὀλίγα· ἀλλ' ἀρκετὰ, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πόσον βραχύς εἶναι ὁ καιρὸς τῆς συλλογῆς αὐτῶν καὶ πόσα ἐσπετερίσθη ἡ ἀπληστία τῶν ἀναζητούντων αὐτὰ ξένων καὶ πόσα ἐφθάρησαν ἀπὸ τὴν ἀγνωσίαν καὶ βαρβαρότητα». (Δασκαλάκης, στὸ ἴδιο, σ. 1591.) Στοὺς πρώτους καταλόγους τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (1832) καταγράφονται 35 χειρόγραφα: ἀνάμεσά τους καὶ 5 χειρόγραφα ἀπὸ τὴ Μονὴ Τουρλιανῆς Μυκόνου. (Βλ. Σκλαβενίτης, Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη..., σ. 26.)

10. Εὐάγγελος Ἰακ. Μανῆς, Ἀνδρέας Μουστοξύδης 1785-1860. Ὁ ἐπιστήμων, ὁ πολιτικός, ὁ ἐθνικός ἀγωνιστής, Ἀθήνα 1960, σ. 70.

11. Ἐθνικὴ Ἐφημερίς, ἀρ. 12, 28-5-1832, σ. 66, δημοσιεύεται τὸ διάταγμα ἱδρύσεως δημόσιας βιβλιοθήκης. Ὁ Ἰωάννης Γεννάδιος, Γεωργίου Γενναδίου Βίος καὶ ἐπιστολαί, ὑπὸ Ξενοφάντος Ἀναστασιάδου, τ. Β', Παρίσι 1926, σ. 313-318, δημοσίευσε ἀπὸ σχέδιο τὸ διορισμὸ τοῦ Γ. Γενναδίου ὡς Ἐπιστάτη τῆς Βιβλιοθήκης (Ναύπλιο 16-5-1832, Γραμματέας Ἐκπαίδευσης Ι. Ρίζος) καὶ (ἀπὸ σχεδίου τῆς) τὴ διαβιβαστικῆ τῶν καταλόγων ἀναφορὰ τοῦ Γενναδίου, Αἴγινα 21 Ἰουλίου 1832 πρὸς Γραμματεία Ἐκπαίδευσης. Ὁ Γ. Γεννάδιος στὴν ἀναφορὰ του ἀπὸ ἀθροιστικὸ λάθος (;) σημειώνει: «Εἶδη 588, σώματα 722, τόμους 1844». Τὴν ἀναφορὰ ξαναδημοσίευσε καὶ τὸν κατάλογο δημοσίευσε ὁ Πρωτοψάλτης, Ἱστορικά ἔγγραφα..., ὁ.π., σ. 204-251· πβ. καὶ σ. μα' - μβ'. Πβ. καὶ Αἰκατερίνη Κορδοῦλη, «Τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὁρφανοτροφείου Αἰγίνης τῆς ΕΒΕ», Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν 3 (1981-82) 421. - Γραμματέας Ἐκπαίδευσης, Ι. Ρίζος, Ναύπλιο 25-7-1832, πρὸς Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ. Ὁ ἴδιος, Ναύπλιο 27-5-1832

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

πρός 'Επιστάτη 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης (ΓΑΚ, Παιδείας, φ. 51).

12. Σκλαβενίτης, *Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη...*, σ. 27-28.

13. *Στό ἴδιο*, σ. 46-47.

14. *Στό ἴδιο*, σ. 28-32.

15. 'Εφορος 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης Γ. Γεννάδιος, Ἀθήνα 1-6-1841, πρὸς Γραμματεία 'Εκπαιδεύσεως. Πρωτότυπο. ΓΑΚ, Παιδείας, Θ53, φ. 1. - Φ.Ε.Κ. 223, 1934 (νόμος συλλογῶν), Φ.Ε.Κ. 21, 1837 (Δηλοποιήσις 30-5-1837), Φ.Ε.Κ. 89, 1856 (Κανονισμός ΕΒΕ), Φ.Ε.Κ. 73, 1867 (νόμος ΣΜΗ'), Φ.Ε.Κ. 106 Α', 1910 (τροποποίηση νόμου ΣΜΗ'), Φ.Ε.Κ. 177 Α', 1921 (Β.Δ.), Φ.Ε.Κ. 369 Α', 1943 (νόμος 880).

16. Σκλαβενίτης, *Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη...*, σ. 32-36.

17. Κατάλογος τῶν εἰς τὴν δημόσιον βιβλιοθήκην ἐναποθετομένων βιβλίων τῶν Ζωσιμάδων [1834], ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Παιδείας Θ33, φ. 7. Ὁ κατάλογος μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἡρακλῆ Μητσόπουλου. Τό διαβιβαστικό: Γ. Γεννάδιος, Αἴγινα 22-7-1834 πρὸς Γραμματεία 'Εκπαίδευσης Κ. Σχινᾶ.

18. Γιάννης Κόκκωνας, «Κατάλογος τῶν ἀρχετύπων τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος μὲ ἔνταξη τῶν ἀντιτύπων τοῦ Μουσείου Μπενάκη», *Τετράδια ἐργασίας ΚΝΕ/ΕΙΕ* 5 (1983), σ. ια', 84, ὅπου ἀναφορὰ στὰ ἀρχετύπα τῆς συλλογῆς Ποστολάκα. Μ. Ι. Μανούσας, «Ἡ μητρικὴ καταγωγή τοῦ Ἀχ. Ποστολάκα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τοῦ Λιβόρνου», Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Νομισματικὸ Μουσεῖο, Σύλλογος τῶν Φίλων τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Ὁ πρῶτος αἰώνας τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου 1829-1922, Ἀθήνα 1988, σ. 62-74. Ὁ δεύτερος καὶ συντομότερος κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης, πού δόθηκε ἴσως στὴν ΕΒΕ, μαζί μὲ τὰ βιβλία κατὰ τὴν πώληση: *Ἐπιτομὴ τοῦ Καταλόγου μιᾶς ἐκλεκτῆς Βιβλιοθήκης [...]* Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας ΑΩΛΔ', εἶναι τό χειρόγραφο 2934 τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης (ἀκέφαλο). Ὑπάρχει στὴν ΕΒΕ καὶ πλήρης ἀντίγραφο τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, μὲ κοστολόγησι τῶν βιβλίων.

19. Πρακτικὰ τοῦ εὐγενεστάτου βαρὼν κυρίου Κωνσταντίνου Μπέλλιου Μακεδόνας, ἔκδοσις Δ. καὶ Ν. Ἀργυριάδου, Βιέννη 1838, ὅπου ὁ τυπωμένος κατάλογος. Ὁ χειρόγραφος, πού ὑπάρχει στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, καταγράφει 775 τίτλους, 1.908 τόμους, καθὼς καὶ συμπληρώματα πού δόθηκαν τό 1840 ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους του. Γιά τὴν ἑλλαδικὴ περίοδο τοῦ Μπέλλιου, βλ. Β. Π. Παναγιωτόπουλος, «Βαρῶνος

Κωνστ. Μπέλλιος, ἓνας ὁμογενὴς στὴν Ἀθήνα τοῦ 1836», *Σταθμοὶ πρὸς τὴ Νέα Ἑλληνικὴ Κοινωνία*, Ἀθήνα 1965, σ. 193-220. - Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἐφόρου Σπ. Κόμνου (8-1-1871, πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐκπαιδεύσεως. Σχέδιο. Ἀρχεῖο Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης) εἶναι ἀποκαλυπτική: «Ἐπιθεωρήσαντες τὰ διὰ τὰ γυμνάσια τοῦ κράτους χωρισθέντα βιβλία [...] ἀνεκαλύψαμεν ὅτι πολλὰ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης συγγράμματα εἶχον κολοβωθῇ διὰ τὰ συμπληρωθῶσι τὰ διὰ τὰ γυμνάσια τοῦ κράτους, ἃ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, βεβαιωτὰ ἀναμένει καταστροφή· ὅτι διὰ λόγους ἀπορρήτους τὰ μᾶλλον καλῶς ἔχοντα ἐπὶ διατηρήσει καὶ πλουσιοπαρόχῳ δέσει, εἶχον χωρισθῇ διὰ τὰ γυμνάσια, τὰ δὲ λίαν κακῶς ἔχοντα εἶχον κρατηθῇ διὰ τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην. Βιβλία τῆς ὑπερηφάνου βιβλιοθήκης Ποστολάκα, σπάνια, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ βαρυτίμου δέσεως, διὰ λόγους ἀπορρήτους ἐτέμποντο εἰς τὰ γυμνάσια [...]». Γιά τὰ σχετικὰ ζητήματα βλ. Σκλαβενίτης, *Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη...* [σ. 81-84.

20. Ἐφορος Δημόσιου Βιβλιοθήκης Γ. Γεννάδιος, Ἀθήνα 2-11-1834, πρὸς Γραμματεία Ἐκπαίδευσης, Ι. Ρίζο, Ναύπλιο. Πρωτότυπο, μὲ συνημμένο προϋπολογισμό πού «ἔκαμεν ὁ ἀρχιτέκτων Ὁσφερος ὑπὸ τὸν Σαουβέρτην», δρχ. 1.643.50. Ἐπάνω στὸ ἔγγραφο παραπεμπτικό τοῦ Ι. Ρίζου στὸ Νομάρχῃ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας γιά ἐνέργεια. (ΓΑΚ, Ὑπουργεῖο Παιδείας, Θ 127, φ.6/Θ 57, φ.3). Γιά τίς θέσεις τοῦ Λουτροῦ καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν βλ. Κώστας Η. Μπίρης, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19^{ου} εἰς τὸν 20^{όν} αἰῶνα*, Ἀθήνα 1996, σ. 44-45, ἀρ. 207, 51, 52.

21. Ἐφορος Δημόσιας Βιβλιοθήκης Γ. Γεννάδιος, πρὸς Γραμματεία Ἐκπαίδευσης. Πρωτότυπα ἔγγραφα 189/28-2-1841, 191/20-4-1841 καὶ 194/1-6-1841 (ΓΑΚ, Ὑπουργεῖο Παιδείας, Θ 53, φ.1).

22. Φ.Ε.Κ. 27, 1838 (4-7-1838), 1, 1839 (23-12-1838), 9, 1840 (9-4-1840), 11, 1840 (25-5-1840). Συνεργοὶ στή δωρεὰ τῆς Τοσκάνης ἦταν ὁ Luigi Ciampolini, βιβλιοθηκᾶριος τῆς Ἀκαδημίας τῆς Κρούσκας στὴ Φλωρεντία καὶ ὁ Δημήτριος Κοργιαλένιος (1785-1861), φιλικὸς καὶ ἀγωνιστής, ἐγκατεστημένος στὴ Φλωρεντία: Μαρία Γκορέτη, *Τὸ ἱστορικὸ δωρεᾶς βιβλίων πρὸς τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν Φλωρεντία 1838-1842*, Κοργιαλένιο Ἱστορικὸ καὶ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Κεφαλονιάς, 1991, 31 σ. Στά ΓΑΚ, Θ 51, φ. 1, ὑπάρχει σχετικὴ ἀλληλογραφία.

23. Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Λονδίνου, 4-2-1840, πρὸς Γραμματεία Ἐκπαιδεύσεως. Πρωτότυπο μὲ συνημμένη καταγραφὴ δύο λεξικῶν καὶ δέκα τετραδίων τοῦ Γαλανοῦ (Λονδίνο 29-1-1840). ΓΑΚ, Παιδείας Θ 51,

φ.1. Χορηγός της έκδοσης ήταν ο Ιωάννης Δούμας. Ο Όθων συνέδραμε τό 1846 την έκδοση του πρώτου τόμου μέ 400 δραχμές μέ υποχρέωση κατάθεσης αντίστοιχης αξίας αντιτύπων στην Έθνική Βιβλιοθήκη. Ο Κοζάκης, στίς 14-7-1847, ζητά νά του αγοράσει τό Έπουργείο 150-200 αντίτυπα του δεύτερου τόμου (ΓΑΚ, Παιδείας, Θ 96, φ. 1).

24. ΓΑΚ, Παιδείας, Θ 51, φ. 1.

25. Β. Διάταγμα 630, 19/31 Μαρτίου 1842 (ΓΑΚ, Παιδείας, Θ 57, φ. 1). - Γραμματέας Έκπαιδεύσεως Ι. Ρίζος, 23-3-1842, πρὸς Πρύτανη Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: κοινοποίηση του περιεχομένου του Β.Δ. 630 (Αρχείο Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Έθνική Βιβλιοθήκη, φ. 4).

26. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (19^{ος} αἰώνας)», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Πανεπιστήμιο: ιδεολογία καί παιδεία. Ιστορική διάσταση καί προοπτικές*, τ. Α', Ἀθήνα, ΙΑΕΝ, 1989, σ.115-116.

27. Κωνσταντίνος Ἀσώπιος, *Ὁμιλία, Έκφωνηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς παραδόσεως τῆς τοῦ Πανεπιστημίου Πρυτανείας (Τῇ α' Ὀκτωβρίου 1844)*, σ. 8-9.

28. Λόγος Κ. Ἀσωπίου παραδίδοντος τὴν δευτέραν αὐτοῦ Πρυτανείαν, ἐν Ἀθήναις τῇ κθ' Σεπτεμβρίου 1857, Ἀθήνα 1857, σ. 44-45.

29. Λόγος καί εὐθῆναι τοῦ Πρυτάνεως Κωνσταντίνου Φρεαρίτου... Μέρος Α', Ἀθήνα 1864, σ. 22.

30. Λόγος ἐκφωνηθεῖς τῇ κδ' Ὀκτωβρίου 1865... ὑπὸ Ἡρ. Μητσοπούλου παραδίδοντος τὴν Πρυτανείαν..., Ἀθήνα 1865, σ. 18-21. - Ὁ Α. Χρηστομάνος θά ταξινομήσει τό 1874 τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Σχολείου τῶν Τεχνῶν. Βλ. Ἐλένη Καλαφάτη, «Ὁ ρόλος τῶν δωρεῶν στή συγκρότηση τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ε.Μ.Π. (1836-1950)», *Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, «Βιβλιοθήκη τῶν ἀναγκαιούντων βιβλίων καί ὁμολογουμένως καλλίστων ἐφημερίδων». Οἱ παλαιές συλλογές τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου*, Ἀθήνα 1995, σ. 28.

31. Λόγοι καί εὐθῆναι Ἀναστασίου Κ. Χρηστομάνου... Πρυτάνεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου κατά τό ἀκαδημαϊκόν ἔτος 1896-1897..., Ἀθήνα 1898, σ. 148-149. - Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, *Κατάλογος τῶν βιβλίων καί τῶν ὀργάνων τῶν φροντιστηρίων καί τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τ. Α'-Γ', 1914.

32. Φ.Ε.Κ. 89-1856.

33. ἐφ. Αἰών, 16 Μαρτίου 1867. Τό κείμενο τοῦ δημοσιεύματος γνωρίζω ἀπὸ τὴ δακτυλόγραφη συναγωγή τεκμηρίων, πού φυλάσσεται στό Γραφεῖο τοῦ Διευθυντῆ τῆς ΕΒΕ: Γεώργιος Δημ. Τάγαρης, βιβλιοφύλαξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ελλάδος, *Ιστορία καί νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ελλάδος. Ἀπὸ τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως-ἐφημερίδες-περιοδικά-ἐγκυκλοπαίδειες καί βιβλία*, Ἀθήνα, 27 Δεκεμβρίου 1983, VIII+392 σ.

34. Ἐφορος Σπ. Κόμνος πρὸς Πρυτανεία, 4-3-1871, 26-3-1871, 19-5-1872 (Αρχείο Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, φ. 2,4). - Οἱ ιδέες τοῦ Κόμνου ἐγγράφονται στό πλαίσιο τῆς ιδεολογικῆς συζήτησης γιά τὴν ἔνταξη τῆς νεότερης ἱστορίας στή σειρά τοῦ ἔθνικοῦ χρόνου: Ἀντώνης Λιάκος, «Πρὸς ἐπισκευὴν ὁλομελείας καί ἐνότητας. Ἡ δόμηση τοῦ ἔθνικοῦ χρόνου», Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, *Ἐπιστημονική Συνάντηση στὴ Μνήμη τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1994, σ. 171-199. - Μία προσπάθεια ἔθνικῆς ἀπογραφῆς τῆς συγγραφικῆς καί καλλιτεχνικῆς ἑλληνικῆς παραγωγῆς ἐκδηλώνεται τό 1877, ἐνόψει τῆς Παγκόσμιας Ἐκθεσῆς τοῦ Παρισιοῦ καί ἔχει γαλλικά πρότυπα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη ἀγνοεῖται ἀπὸ τὴν «ἐπὶ τῆς Ἐμφυχώσεως τῆς Ἐθνικῆς Βιομηχανίας Ἐπιτροπὴ» πού ἔχει τὴν πρωτοβουλία. (Βλ. Σκλαβενίτης, *Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη...* σ. 83). - Γιά τὰ προβλήματα τῆς βιβλιοθήκης γενικότερα βλ. *Ἐκθεσις τῆς ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς περὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (Μετατύψεις ἐκ τῆς «Στοᾶς»)*, Ἀθήνα 1875, σ. 31. - Μιχαὴλ Δέφνερ, Α' Βιβλιοφύλακος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, «Περὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καί τῆς δῆθεν ἀπὸ 1838-1875 ὑπεξαίρεσεως 58.000 τόμων», *Ἐφημερίς*, φ. 334, 29-11-1880, σ. 3-7. - Ε. Δ. Ροῖδης, *Ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ἐν ἔτει 1880*, Ἀθήνα 1880, 69σ. [= Ἀπαντα, ἐπιμ. Ἀλκης Ἀγγέλου, τ. Α'. Ἀθήνα 1978, σ. 33-77]. - Χαρίλαος Δ. Μελετόπουλος, *Ἡ ἀλήθεια περὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης*, Ἀθήνα 1881, 115 σ. |Μιχ. Καρατζᾶς [= Ε.Δ. Ροῖδης], *Σύντομος ἀπάντησις εἰς τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Χ. Μελετοπούλου*, Ἀθήνα 1881 [= Ἀπαντα, τ. Α', σ. 88-110· πβ καί τ. Ε', σ. 429-431, 398-401]. - Γεώργιος Κωνσταντινίδης Μακεδών, Ἐφορος ΕΒΕ, *Ἐκθέσις τῶν κατὰ τό 1890-91 πεπραγμένων πρὸς τό ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἐπουργείων*, Ἀθήνα, ΕΒΕ 1891, 282 σ. - Ὁ ἴδιος, *Ἐκθεσις κατὰ τό ἔτος 1895-96 πεπραγμένων πρὸς τό ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἐπουργείων*, Ἀθήνα, ΕΒΕ, 1896, 155 σ.

35. L. Politis, «La section des manuscrits de la Bibliothèque Nationale», *L' Hellénisme Contemporain* 4 (1940) 242-249. - Λίνος Πολίτης, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ελλάδος* ἀρ. 1.857-2.500, μέ τῇ συνεργασίᾳ τῆς Μαρίας Α. Πολίτη, Ἀθήνα, 1991, σ. ια' - ιε'. - Παναγιώτης Γ. Νικολόπουλος, *Περιγραφή χειρογράφων κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ελλάδος*, ἀρ. 3.122-3.369, Ἀθήνα 1996, σ. ζ' - ιδ'. - Βλ. καί Δημήτριος Μάργαρης, «Ἡ Ἐθνική Βιβλιοθήκη καί οἱ θησαυροί της», ὁμιλία τοῦ 1937, δημοσιευμένη στό βιβλίο του *Πρόσωπα καί θέματα*, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν ὤφελιμων Βιβλίων, 1962, σ. 118-134.

36. Βλ. τήν εἰσαγωγή τοῦ Κώστα Λάππα στό τμήμα «Ἀρχειακές συλλογές» αὐτοῦ τοῦ Καταλόγου.

37. *Νέα Ἑστία* 5 (1929) 229.

38. Ἀγγελική Κόκκου, *Ἡ μέριμνα γιά τίς ἀρχαιοτήτες στήν Ελλάδα καί τά πρῶτα μουσεῖα*, Ἀθήνα 1977, σ. 200 κ. ἐ. - Κώστας Η. Μπίρης, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπό τοῦ 19^{ου} εἰς τόν 20^{όν} αἰῶνα*, Ἀθήνα ³1996, σ. 214-216.

στή σ. 151 δημοσιεύεται ἡ ἀρχική πρόταση τοῦ Χάνσεν (1859) καί στή σ. 195 φωτογραφία τοῦ ἵπποτροχιόδρομου μπροστά στήν ὑπό ἀνέγερση Ἐθνική Βιβλιοθήκη, οἱ ὁποῖες ἀναδημοσιεύονται σέ αὐτή τή μελέτη.

39. Ἑλένη Καλαφάτη, «Ὁ ρόλος τῶν δωρεῶν...», ὅ.π.

40. Βλ. Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, *Γεώργιος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος (1839-1902). Ὁ σχολιαστής, ὁ ιστοριοδίφης, ὁ συλλέκτης. Μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του*, Ἀθήνα 1996.

41. Βλ. τόν Κατάλογο τῆς ἐκθεσης γιά τό Νομισματικό Μουσεῖο, πού ἀναγράψαμε στή σημείωση 18, καί εἰδικότερα τή μελέτη τῆς Μίνας Γαλάνη-Κρίκου «Δημιουργία καί ὀργάνωση τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου», σ. 145-153. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεί νά σημειώσω ὅτι ἡ δημοσιευόμενη στή σ. 23 τοῦ ἀνωτέρω καταλόγου, φωτογραφία δέν εἶναι τοῦ Ἐφόρου Γ. Κοζάκη Τυπάλδου, ἀλλά τοῦ συνώνυμου γιοῦ του.